

ny. a járványi prem. kanonoknál név-
könyve. 1872.

A sz. István első vértanúról címzett nagyvárad-hegyfoki prépostság vázlatos története.

I.

Nagy-Váradot, Biharmegye ősrégi székvárosát, északkelet felől félkör alakjában szelid emelkedésű hegysor veszi körül, végső kiágazása a Ponór-Nagyvárad-hegycsoportnak, mely a Móma Kodruval az alföld mérhetetlen síkjairól, Bihar magas-hegytömegeire átmenetet képez. A szőlő-koszorúzza hegysor legdélibb részein egy kies hegyfok (promontorium), a szép vidék egyik legmeglepőbb pontja tör elő merészen, melynek repkénynyel s haraszsszal benőtt ormáról festői részletekben gazdag tájkép tárul a néző elé. Messze keletnek, a bájoló vidékekben oly változatos Erdély felé, a Keleti-Kárpátok kéklő bérceinek összefüggő hosszú sora szegi be a láthatárt. Délnyugotnak, meddig csak szem lát, a végtelenbe nyúló alföld áldott rónasága terül. Alant a hegy tövében a nagyvárad-kolozsvári vaspálya gőzösei robognak tova, fenn hirdetve századunk gyors haladását. Valamivel odább a Révnél szűk sziklavölgyéből rég kilépett Sebes-Körös önti csak lassan szélesülő tekervényes medrében szeszélyes habjait, középen ketté hasítva a kedvező fekvésű várost, napjainkban szintugy, mint a középszázadokban mozgalmas életnek jelentős színhelyét. Csaknem átellenben az alacsony halmok által keresztülszelt siktérre leereszkedő tölgyerdő árnyában fekszik P e c e - S z e n t - M á r t o n, még egy század előtt pusztá, ma igénytelen kis falu, de melynek csinos szentegyháza s a tulajdonos prémontréi rend renaissance-stylben épült kastélya a szemlélőt önként a hegyfok hajdan virágzó multjára

utalja, midőn még kimagasló ormán emelkedett, diszesen s művészileg alkotva a prémontréiek sz. István első vértanúról címzett egyháza s monostora, melyben egykor annyi áhitatos szív rebegé föl Istenének imáját. — És e nevezetes monostor viszontagságteljes multja képezi leírásunk tárgyát. ¹⁾

A XII. század második tizedében Franciaország északkeleti tájain létesült prémontréi kanonokrend még a nagynevű alapító, sz. Norbert magdeburgi érsek életében, 1130-ban magyar földön is szíves fogadtatás és lelkesült pártolásban részesült. — A honalkotó Árpád fejedelmi ivadékai s az ország egyházi és világi nagyjai vetélkedve emeltek hajlékokat az evangéliomi tanok új hírnökeinek, a nyugoti polgárosodás munkás és edzett bajnokainak. ²⁾ Monostoraik száma, melyeknek vallásos buzgalom s az annyi idegen elemtől körülvelt nemzetiség jól felfogott érdeke adott létet, ³⁾ már egy század folytán ötvennél több, igen jól megadományozott s kitűnő szabadítékok és előjogokkal felruházott tekintélyes prépostságra emelkedett. ⁴⁾

¹⁾ E prépostságról írtak: **Mallyo József** egykori jászómindszenti presperes-plébános s nagytudományu-régiségbuvár, és az ő nyomdokain indulva **Fuchshoffer-Czinár** *Monasterologia* II. 64–67 ll. **Szenecy István**, *Ephemerides Praepositurae S. Stephani Protomartyris de Promontorio Varadiensis*. 1705–1795. Kézirat. **Kádas Rudolf**, *Történeti adatok a sz. István első vértanúról címzett nagyváradi-hegyfoki prépostságról*. Religio, 1855, évf. II. félév 72–75. sz. sz.

²⁾ V. ö. **Fessler**. *Gesch der Ungern*, II. 298. köv. ll. **Horváth Ist.** *Tud. Gyűjt.* 1835. I. 107 köv. ll.

³⁾ **Danielik** *A Prémontréiek*, 273–282 ll.

⁴⁾ A magyarországi prémontréi prépostságok számát illetőleg eltérők a vélemények. **Hugó Károly Lajos** (*Annales ord. Praem. I. k.* az indexben) hatvanötre, **Katona István** (*Defensio bonor. Eccl.* 46. l., hihetőleg Kazy nyomán hatvankettőre, **Pázmány Péter** (*Péterfy Concilia a függelékben*) ötvenhatra, **Mallyo József**, *Brevis Notitia Circariae Hung. Ord. Praem. c.* kéziratban ötvenre, **Layruel Szervác**, általános prémontréi helynök (v. ö. **Fuchshoffer-Czinár**, *Monaster.* II. ²⁾) negyvenötre, végül **Fejér György** (*Cod. Dipl. VII. II. 321. 5 köv. l.*) csak huszonhétre teszi mindkét rendbeli kolostorainak számát. Napjainkban két, egymástól független prépostság létezik honunkban.

E monostorok között kiváló helyet foglal a sz. István első vértanúról címzett nagyváradi-hegyfoki prépostság, a magyarországi prémontréiek törzsháza s egykor Biharmegye egyházi s polgári életének nevezetes pontja, s mintegy szentélye. Alapítóját Könyves Kálmán királyunk fiában és utódában, II. Istvánban tiszteli a hálás ivadék. Eredetét a kora sirba szállott fejedelem országlásának végelőtti évére, 1130-ra teszik a rend évkönyvei, s utánok, ha az egyetlen Fejér Györgyöt kiveszszük, többi sokérdemű történészeink.¹⁾ „István — ugymond Szalay²⁾ régóta gyengélkedett. A kór most (1130) mindinkább erőt vett rajta, s az ifju férfi, hátat fordítván a pezsgő élet örömeinek, áhítatában fel-felkereste a szent falakat, honnan (vak) Bélát az élet s ország nevében előszólítá vala. A prémontréiek monostorát Nagy-Várad mellett is ekkor alapítá, az első monostort, melylyel a Franciaországban tíz évvel az előtt keletkezett rend magyar földön birt.”

A monostor benépesítésének közelebbi körülményeit nem tartotta fenn számunkra az emlékezet. Némely íróink³⁾ magában a rend törzshelyén, Prémontrében keresik bölcseljét, mások⁴⁾ hivatkozással III. Lucius pápa bullájára, Lotharingiából, a királyvölgyi apátságból, melynek akkoron a jámbor életéről elhírlt Herbert volt főnöke, szállítják a Körös partjaira első lakóit. Az utóbbi vélemény bizonyosabbnak látszik az a nélkül is ingatag hagyományon alapuló elsőnél. Így tudják ezt

¹⁾ Katona, Hist. Crit. Reg. III. 452. Pázmány id. mű I. 276. Fessler id. mű II. 299. Horváth, Magy. Tört. I. 252. Fejér, id. h. az alapítási évet, nem tudom mi adatok nyomán, 1124-re helyezi.

²⁾ Magy. Tört. I. 246.

³⁾ Katona, id. h. Kaprinay, Hung. Dipl. II. 220. Fessler id. h. Danielik id. mű 285. l.

⁴⁾ Fuchshoffer-Czinár, id. mű II. 64. l. a jegyzetben. Keresztury Comp. Descr. Ep. MVarad. I. 139. l. következőleg ír: Ad Praeposituram fundis locupletem evocavit rex Stephanus circa annum 1130. canonicos Regiae vallis in Lotharingia, quos Herbertus Abbas fama religionis celeberrimus transmisit, sicut ex Lucii III. Bulla filiales Regiae vallis Ecclesias recensentis apertum est.

minden esetre jól értesülhetett évkönyveink, ¹⁾ s nem forog fenn ok, mely miatt kétségbe vonjuk az állítás hitelét, annyival inkább, mert ezt hirdeti ama családszerű összeköttetés is, mely monostorunkat Királyvölgyhöz (Regia vallis), mint anyamonostorhoz másfél századnál tovább fűzte.

Egyébiránt úgy látszik, hogy őseink a kies hegyfokon félig kész telephelyet találtak, mert egynél több jelenség arra mutat, hogy Nagy-Várad közelében már a szent király, I. István a nemzet térítése s. polgárosítása által annyira érdemesült benedekiek számára monostort alapított, hová aztán II. István csak behelyezte az egyháznak ezen új vitézlő fiait. Így Temesvári Pelbárt, ²⁾ Hunyadi Mátyás király udvari papja beszéli, hogy a magasztos lelkű fejedelem szent fogadást tőn haddal menni a hitetlenek ellen, Palaestinának s a szent sirnak felszabadítására, de valószínűleg királyságának folytonos gondjai háttérbe tolták az eszmét, miért is fogadalmát avval váltá be; hogy védszentje, sz. István első vértanú tiszteletére a nagyvárad hegyfokon virágzó monostornak adott létet. Pelbártnak eme tanúságához II. Ulászlónak 1494. kelt oklevele is járul, ³⁾ melynek szavai: „Clastrum Praepositurae Ecclesiae beati Stephani Protomartyris in colle supra Varadinum per Sanctissimum Stephanum primum regem Hungariae illo adhuc aevo fundatum et exstructum,“ e monostort szintén sz. István művei közé sorolják. Végül ismerve a magyar kereszténység főszerzőjének minden legcsekélyebb részletre is kiterjedt figyelmét, föl sem tehetjük, hogy éppen Biharmegye területén, mely mindjárt a honfoglaláskor azon sajátos módnál fogva, melylyel az ország alkatrészévé vált, a fejedelem szabadabb hatalma alá került, a nagyvárad egyházmegye papjain kívül még más lelki vezéreket ne rendelt volna a nagy király, kik a fejledező keresztény vallásnak e részeken hűséges gondját viseljék, holott a Duna tájain a pannonhegyi apátságon kívül még négy más apátság őt vallotta alkotójának.

¹⁾ Hugo id. mű II. 751.

²⁾ Sermone 1. de laudibus S. Stephani Regis Hung. Praynál, Specimen hierarchiae Hung. II. 94. l.

³⁾ Keresztury id. mű I. 251. l.

Azonban a benedekiek várad-hegyfoki monostora nem örvendhetett sem nyugalmas, sem hosszú életnek. A sz. Istvánra következőt nyolcz évi anarchia, a német befolyás, mely hazánkra nehezedett, a föléledt pogányság ismételt lázadásai, a gyászos testvéri meghasonlások s a rokonfajú kún és besenyő népek rabló betörései nem kedveztek sz. István intézményeinek, s az ország több vidékén előlték a kereszténység zsege csiráit. És Biharmegye I. Endre kora óta (1048) az érdemes Béla vezér, majd Béla derék fia harmados hercegségének jelentős tartozéka, inkább mint a Tiszának bármely tája, osztályrészese volt a közhaza viszontagságainak. Az ősvallás híveinek a zsarnok Péter másodszori elűzetésekor (1046) kitört szerencsétlen emlékezetű lázadása, melynek élén Vathát, Biharban nagy urodalmak birtokosát szemléljük, ¹⁾ leginkább innen indult ki. S említsem-e Endre és Béla, Salamon és bátyjai harcait, meg az 1070- s 1092-ki éveket, midőn a kúnok egyik ága, mely palóc név alatt a régiebb orosz évkönyvekben kiváló szerepet visel, Erdélyen át Biharra és Szabolcsra törtek s a vidéket, mint szokásuk tartá, dúlták és pusztították. ²⁾ Már hogy az idők ilyen mostoha alakulásai között a szent királynak a kereszténység s az új országrend megszilárdítására irányzott intézkedései nagy részt veszendőbe mentek s egyházak és kolostorok, a pogány sereg dühének eme célpontjai romokká döntettek, vagy legalább eredeti rendeltetésöktől elvonatva, erődökül s más harci célokra fordítottak, ki fogná hihetatlenségnek mondani?

De a belharcok zaja lassankint elnémul. László király erélye megtöri a pogányság életerejét, s a tudós Kálmán nem egy főnma-

¹⁾ Vatha ex Bello oppido natus. Vita S. Gerardi c. 19. Wion 1597 velencei kiadása szerint. Katona (Hist. Crit. III.) s Horváth Mihály (Magy. Tört. I. 163.) Béla-Bányát, Szabó Károly pedig (Magyarorsz. tört. forrásai IV. 1. o. I. a ³⁾ jegyz.) a trencsinn megyei Belust tartja Vatha származási helyének. Mi azok nézetéhez csatlakoztunk, mert több bizonyító érv van részökön, kik Biharmegyében, jelesül Bél-, Bélszerind vagy Belényesben keresik a hírhedt pártfőnök eredetét. (V. ö. Buday Polg. Lexikon III. 384. Wencel G. az Egyet. Magy. Enc. VI. 216. I.) Béla-Bánya ellen egyébkint küzd még az is, hogy még Nagy Lajos korában is falu volt s csak I. Mátyás kormánya alatt lett önálló várossá (V. ö. Magy. Enc. VI. 15.)

²⁾ Szalay id. mű I. 163. 191.

radt vonást tép ki szelleme hatalmával, hogy a keresztény hit s műveltség a négy folyamú hazában is virágozzék. E kedvező előzményeknek köszönhetni, hogy II. István a már korábban alapított, de a lezajlott idők viharai között elpusztult, vagy más célokra használt monostorban a felkarolt prémontréi kanonokok részére prépostságot emelhetett, melyet aztán, ha későbbi adatokból következtetnünk szabad, számos kiváltsággal, nagy kiterjedésű jószágokkal oly bőkezűleg megajándékozott, hogy ha ama Vetés (Vetys) nevű földbirtokot kiveszszük, melyet Kristóf gróf, Györgynek fia adományozott, sehol nyomára nem akadunk, miszerint ezen első királyi alapítvány a későbbi kor fejedelmei vagy nagyjai által őregbittetett volna. ¹⁾

II. István azonban nem sokáig kísérhette figyelemmel a magyar egyház eme új ültetvényének szép reményekre jogosító fejlődését. Betegsége egyre súlyosabbá vált, s közeledni érezvén végóráját, szerzetes ruhát, mint hiszszük, prémontréit adatott magára ²⁾ s az 1131. év elején abban hunyt el. Holt teste, kívánsága szerint, Nagy-Váradon, sz. László hamvai mellé temettetett ³⁾. Azon kegyeleten kívül, melylyel sz. Lászlónak, a béke és háboru műveiben egyiránt nagynak emlékét ápolta, a prémontréi rend meghonosítása is, melynek tagjai nemzetünk jótevői lettek, némileg enyhítő fényt árasztanak, a későn kiábrándult fiatal király jellemére, kit indulatosnak, harevágynak, kicsapongásra és kegyet-

¹⁾ Fuchshoffer-Czinár id. h.

²⁾ Istvánnak a prémontréi rend iránti meleg vonzalma alig hágy kételkednünk, miként halála előtt prémontréi és nem, mint Fessler (id. mű II. 34.) tudni akarja, sz. benedek-rendi szerzetes ruhát öltö magára.

³⁾ Fuchshoffer-Czinár (id. mű 65. l. ¹⁾ jegyz.) szerint István a várad-hegyfoki monostorban temettetett el. Igaz, hogy az Árpád-házi királyok kevés kivétellel azon egyházban ohajtottak nyugodni, mely áhitatukat hirdeté; de Istvánról Thuróczy (II. 63. fej.) határozottan állítja, hogy Nagy-Váradon azon monostorban, melyben sz. László is, lelte végnyugalmát. Katona, kire a Monasterologia érdemes írói hivatkoznak (id. mű III. 456. s köv. ll.) Thuróczy mellett s az ő nézetök ellen szól.

lenségre hajlandónak ábrázolnak a korirók s velök feles számmal újabb történéseink. ¹⁾

II.

Innen túl több évtizeden át homályba borúl a monostor élete. Gondolhatjuk, hogy jámbor lakói a sziv egész melegével ápolták a szent hivatást, mely rendjöknek európaszerte biztosítá a gyors diadalt, s az alapító királyi utódai tőlök sem vonták meg ama kegyet, melylyel a magyar földön röviddel utóbb keletkezett többi prépostságaikat feldicsőítették.

Mily összeköttetésben állottak azonban Rómával, akkortájt nemcsak a hitélet, de egyszersmind az összes nyugoti államrendszer központjáavl, Prémontrével, a rend törzsházával s az ország egyházi és világi nagyjaival; mily hatást gyakoroltak az e század folytán létesült hét prépostság alapítására, ugyszintén a László király cultusa által megszentelt vidék művelődési viszonyaira, s kik váltak ki közülök a vallás, tudomány és művészet mezején: minderről mélyen hallgatnak a monostor följegyzései, melyek, ha egykor léteztek is, a közhaza ezernyi viszontagságai között az ősi lakkal együtt örökre eltűntek.

De a későbbi korból is csak nagy fáradsággal egybegyűjtött töredékes adatok beszélnek róla, melyekből összefüggő egészet alkotni csak hozzávetés és képzelődés segédelmével lehet. Egyébkint közös sorsa ez a hazai kereszténység s polgárosodás megalapítása és terjesztése körül tiszteletre méltó tevékenységet kifejtett szerzetes testületeinknek. Nem ritkán leghíresebb apátságaik és prépostságaik alig képesek egy-egy csekély értékű birtokjogi adaton kívül néhány-lap- vagy csak néhány sorra terjedő hézagos följegyzést is fölmutatni. Voltak és nincsenek többé! . . .

Monostorunk neve hatvan évi időköz után csak a XII. század alkonyán, a gyöngye jellemű I m r e király ingatag országlása idején merül fel ismét. 1198-ban történt, mint egy külföldi krónika pár

¹⁾ Thuróczy, II. 63. fej. Ranzanus, Epit. Rer. Hung. Ind. XIII. Fessler, id, mű II. 34. Horváth, id. mű I. 247.

szóval értesít, ¹⁾ hogy Jónás szerzetes, a nagyváradi-hegyfoki egyház kanonokja, Menkónak, a Friziában virágzott máriakerti zárda apátjának ajánlólevelével kezében mint az összes magyarországi prémontréi rend megbízottja, a hatalmas III. Ince pápa, imént még III. Kelemen akaratából bibornok-dékán elé járult, hogy az apostoli szék oltalmát kérje azok ellen, kik a rend jogait illetéktelen kezekkel sértették. A követ buzgó fáradozásait kívánt siker jutalmazá. A ritka erélyű egyházfejedelem, ki tizennyolc éven át rendkívüli szellemelő s tevékenységgel munkált az egyház tekintélyének emelésén, 1198. július végnapjaiban levelet intézett Magyarország püspöki karához, melyben pártfogása alá veszi a zaklatott rendet, s az egyház büntetéseit kívánja mindazokra, kik birtokaikat elfoglalni, monostoraikat megrohanni elég vakmerők s gonoszok lennének. ²⁾

Mindemellett néhány évvel utóbb Imre öcsöce s utóda, a pazár II. Endre úgy vélekedhetett, hogy a pápai tilalom őt nem kötelezi, és a prépostság Tamási (Thomascy) nevű birtokát, melynek jövedelmeit évi bér mellett, Tamás ispán fia, Ráfael élvezte, kit nem tudni mi okból hűtlenségi bűnnel vádolt a közvélemény, Ráfael családi javaival együtt László grófra, az ország bírájára s Bács megye főispánjára szállította. Az igaztalan tett mélyen sérté a rend birtokjogát, s ez okon Fülöp prépost (1219—1224) maga mellé vevén konventje perjelét, Adorjánt s a hiteles-hely őrét, Kornélt, erélyesen tiltakozott a jogtalan adományozás ellen, több előmutatott okmányon igazolván, hogy Tamási monostorát illeti. Endre elismerte a kereset jogosságát, de nem találván más módot az országbíró érdemeit jutalmazni, az

¹⁾ Emo et Menco, Chronicon coenobii veruniensis, seu Horti Floridi B. V. Epist. III. ad Innoc. III. Kiadvá először Antonii Mathaei, Analecta veteris aevi c. kútfő-gyűjteményben, aztán inter Monum. Sacrae Antiquitatis Hugótól.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. II. 341. s köv. II. Nem követék el talán történet elleni hibát, ha a jogsértők között inductio alapján, első sorban a váradi káptalan által is a maga kifosztásáról, eskütörésről és simoniáról vádolt Elvin nagyváradi püspököt látom (V. ö. III. Ince pápa leveleit Cod. Dipl. I. 339. s 351. II.)

elkobzott birtokot a főbbek végzése szerint (cum suis principibus) oly feltétel alatt ítélte vissza, ha a prépost száz márka ezüstöt fizetend a rövidséget szenvedett grófnak. A káptalanítás megtörtént, s Fülöp a nagyváradi káptalan előtt Péter királyi esküdt¹⁾ kezéhez adta a szabott összeget.²⁾

Fülöp prépost alatt még arról értesülünk, hogy Boc s özvegye, második házasságban Pósnak hitvese, elhunyt férje lelki üdvéért két szolgát ajándékozott a monostornak,³⁾ és Bothsa, a prépostság udvarbirája, Lőrinc úr jobbágyait, Pált és Kemát, mivel kárba ejtették a rendet, törvény útján elmarasztalta.⁴⁾

Ez időtájban, mint-főnebb érintők, a nagyváradi-hegyfoki monostor már a hiteles-helyek díszes sorában fogott helyet. Azzá tette a környék s a közel fekvő tiszai megyék lakosságának bizalma. E föltevésünket igazolni látszik azon általánosan ismert tény, hogy az 1231-ik éven innen nem találunk törvényt, mely a káptalanok s konventek hiteles-helyi joga felől intézkednék;⁵⁾ noha már jóval korábban adtak ki úgy a püspökök s káptalanok, mint a konventek az ország lakosai örökvagyonának-elajándékozása vagy eladásáról szóló okleveleket. Az egyháziak ugyanis alaposabb ismereteik s szilárdabb jellemöknél fogva köztisztelétben állván, s templomaik, monostoraik is nagyobb biztosságnak örvendvén, igen természetes, hogy magánjogi ügyeiben lassankint hozzájuk fordult a magyar.⁶⁾ A nagyváradi-hegyfoki konvent legrégibb kiadványa, mely tudtunkkal eddigelé napvilágot látott 1209. kelt s bizonyosságot tesz arról, hogy Durag ispán (comés) fia Ecsedet

¹⁾ Így magyarítja Horváth, (Magy. Tört. I. 226. l.) a pristaldus szót, s a kifejezés, ha e hivatal jogkörét tekintjük, kétségkívül helyesebb, mint akár Jerney (Nyelvkincsek 9. l.) perküzdője, akár más gyermekes szószármaztatók peroldója, kikről Szalay (id. mű I. 125. l. ²⁾ jegyz.) érdemlett gunynyal emlékezik.

²⁾ Bél, Adparatus ad Historiam Hung. 222. l. Czinár a Cod. Dipl. Targymutatójában 537. l. László grófot kifeledte a bácsmegyei főispánok sorából, Wenczel pedig (a Magy. Enc. V. 122. l.) 1229—1230-ra helyezi kormányra idejét.

³⁾ U. o. 243. l. ⁴⁾ U. o. 247. l.

⁵⁾ Kovachich, Vest. Comit. 113. l.

⁶⁾ Magyar Történelmi Tár II. 25. l.

sógorukra, Gyulára s Gyulának fiaira átruházzák. ¹⁾ A prépost, ki konventjével ez ügyben eljár, fukar kézzel, nevének kezdőbetűjével egyszerűen J-nek írja magát. Csalódunk-e, ha benne Jónást, a Rómába járt követet látjuk? A konvent egyébiránt némely kiadványaiban káptalan (capitulum) címet is visel ²⁾, cím, mely a prémontréi rend eredeti szerkezetét tekintve, minden egyes társulatot keletkezése első pillanatától fogva jogszerűleg megilletett. Hatásköre főleg Bihar, ³⁾ Beregh, ⁴⁾ Szabolcs, ⁵⁾ Szathmár, ⁶⁾ Ugocsamegyékre ⁷⁾ terjedt ki. Legrégibb pecsétjét egy 1283-diki oklevél őrizte meg az utókor számára. Alakja kerek. Körirata: CONVENTUS SCI STEPHANI P. M. Belül egy szerzetes álló alakban, fején préposti süveg, jobb válla fölött a pásztorbot görbülete látható. ⁸⁾

1241-ben romlás és pusztulás érte e prépostságot. A tatárjárás, melylyel egyidőre minden, sok pedig örökre megszakadt; Nagy-Váraddal együtt monostorunkat is romhalommá döntötte. Azalatt ugyanis, míg Batu khán és Szubutaj a nem eléggé támogatott IV. Bélával a sajóparti válságos ütközetben vívtak meg, vezértársuk, a rettentő Kádán a radnai szászok kényszerű kalauzolása mellett áthatván a bihari hegyeken, vad csordáival Váradra rohant, s a tatárok gyilkos kezei itt s a közel tájakon páratlan dühvel összeöldöstek, összedultak mindent. „S a kegyetlen csoportok — úgymond az egykorú Rogerius ⁹⁾ — csak akkor hagyák oda a szerencsétlen várost, midőn már nem volt kit mártalékul ejthessenek.“

Várad egy évnél tovább heverhetett romjaiban, míg nem a következő 1242-ik év közepén a szövetséges mongol-tatárhad váratlan kivonulása szabadulást hozott a letarolt hazára. Béla király visszatért a dalmát partokról, hová, mint tudva van, a tatárjárat vihara elől menté magát, s lánglelkének nagy mérvű alko-

¹⁾ Árpádokori új Okmánytár VI. 338 l.

²⁾ Magy. Tört. Tár e. h. 123 l. ¹⁾-jegyz.

³⁾ Zichy-Codex. I. 285. l. ⁴⁾ U. o. 284. s 386. ⁵⁾ U. o. 150. 210. 489. 565. s 582 ll.

⁶⁾ U. o. 284. l. ⁷⁾ U. o. 163. s 284 ll.

⁸⁾ Magy. Tört. Tár e. h. 124. l. s a függelékben 97. szám alatt.

⁹⁾ Carmen Miserabile, 34. fejezet.

tásai s mélyre ható új szervezések által meg' fölépíté a magyar hazáját. Az ő bú- s gondteljes kormánya alatt kelt a nagyváradi-hegyfoki prépostság is új életre, s úgy látszik, az ő buzgalma folytán. Ezt hinnünk, bár hiányzik az adat, melyre hivatkozhatnánk, méltán feljogosít ama kitünő kegy, melylyel e sok csapásnak kitett, de férfias kitartású s Isten végzéseiben megnyugvó nagy király az akkorban kiválóan felkarolt prémontréieket, ha sejteni szabad, az ország helyreállításában hű munkasegégeit eláraszította. Mert tény, hogy a rend hírnevesebb prépostságainak javarésze a tatár pusztítás után, Béla bőkezűségéből s buzdító példája nyomán nyerte lételét. Ekkor látjuk fölemelkedni gyorsan egymás után Rajkát, Ságot, Turócot, Mórighidát, Hantát, Rátótot, Zámbokot, Csutot stb., s részben Jászót, meg a sz. Mihály arkangyalról nevezett margitszigeti prépostságot. ¹⁾

Az ekként helyreállított monostor élén már 1252. I. Péter prépostot szemléljük. Eredetét törvénytelen ágyból vette. Kiderül ez IV. Ince pápának a mondott év december elején Perugiában kelt leveléből, mely szerint Péter születése törvénytelenységének elegendését kérte az apostoli széktől. Róma nem tagadta meg tőle, amit kívánt. „Regularis Ordinis Professoribus — az okmány szavai ²⁾ — religionis favore non indigne permittuntur, quae solent aliis interdicti.“

Nem minden jelentőség nélküli dolognak tartjuk, hogy Ince, a pát névvel illeti levelében Pétert, mi talán nem kevesebbet akar jelenteni, mint hogy Péter és elődei, nem csak a közel fekvő Adony, ³⁾ hanem hihetőleg a többi magyarhoni prépostság felett is a ty a p á t i jogokat gyakoroltak. Egyébkint sietünk megjegyezni, hogy az apáti s préposti kettős czim, melylyel a középszázadokban egynémely prémontréi monostor főnökei felváltva éltek s melyet mások sem tagadtak meg tőlök, egyáltalán nem tévedésből s hibából történt, mint kitünő történettudósunk Ipolyi ⁴⁾ a turóci prépostot illetőleg vélekedik, hanem a rend alapszabá-

¹⁾ Fuchshoffer-Czinár, Monasterologia II. 4—65. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. IV. k. II. d. 128. l.

³⁾ Egyet. Magy. Enc. I. 706.

⁴⁾ A M. Tud. Akad. Évkönyvei' X, k. III. d. 39. l. ²⁾ jegyz.

lyaiban gyökerezik, hol apát- s prépostról vegyest tétetik szó. Innen a jászóvári prépost manap is, rendesen apátnak is írja magát.

Valószínűleg még Péter prépost életében történt, hogy V. István ifjabb magyar király, 1262. óta Moldvának, Erdélynek, s az ország némely tiszamelléki részeinek kormányzója, a monostorhoz tartozó Vetés nevű néptelen, elpusztult földbirtokot Simon grófnak, Endre fiának adományozta azon ígéret mellett, miszerint ezen birtokért a nagyváradi-hegyfoki egyháznak bármikor tagjai kívánnák, pénzt vagy hasonértékű jószágot adand kárpótlás fejében. ¹⁾ A kárpótlásról azonban hallgatnak emlékeink.

1273-ban I. János ült a préposti széken. Bonyolodott birtokjogi kérdésben eszélyes bíróként működött. Ez időtájban tudniillik Nagy-Várad nagynevű püspöke, a veszprémi Ménhelyi s Monostói nemesek családjából származott Ladomér ²⁾ surlódásba jött székesegyháza káptalanával Püspöki, Bendus és Szent-Lőrinc helységek miatt, melyeket a tatárvész előtt püspök és káptalan közösen birtak, de melyeket most a rosszul értesült Ladomér a püspökség kizárólagos tulajdonának vallott. A pör János előtt folyt; de ő nem engedte elmérgesedni a viszályt s főleg tapintatos eljárásának köszönhető, hogy az egész bajos ügy, mint egyházi személyekhez különben is illett, békés megoldást nyert. ³⁾

A prépost monostora előjogai felett is féltékenyen őrködött, s hogy egyes jogsértők, mint gyaníthatjuk, nem épen ritka túlkapásainak a durva erőszak eme gyászos napjaiban határt szabjon, a prémontréi rend javára Ince és Márton pápák által adományozott szabadítékleveleket 1277-ben, az esztergomi főkáptalantól hiteles átiratban kikérte. ⁴⁾ Halálának évét nem ismerjük. Hivatali utódja, úgy látszik, I. Jakab volt, kit egy 1283. kiadott okmány említ. ⁵⁾ Azonban csak a pusztá neve maradt reánk.

¹⁾ Keresztury id. mű I. 132.

²⁾ Ipolyi a Századok I. évf. 139. s köv. II. Schmitth Miklós (Archiep. Strigon 144) ellen, ki anélkül, hogy jelezné a forrást, melyből adatát meríté, Ladomért szláv fejedelmi ivadéknak mondja.

³⁾ Gánóczy, Episcopi Varad. I. 121.

⁴⁾ Elenchus Lelesz 446. sz. a.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. k. 3. d. Magy. Tör. Tár 124. l.

Jakabot II. János váltotta fel, ki egyszersmind Jászónak atyaapátja volt, s mint ilyen nem ellenezte azon csereszerződést, melyet Lőrinc, jászói prépost a Gömörmegyébe kebelezett Saul- és Endrefölde iránt 1286. Sánkfalvai Miklóssal és Péterrel kötött.¹⁾

Néhány év múlva János helyett II. Jakabot találjuk a prépostság kormányán, kinek neve okmányilag 1294. merül fel először.²⁾ Egyike Nagy-Várad tekintélyesebb prépostjainak. Hü hazafi s avatott kormányzó, ki mint a gyér adatokból is kivehetni, jártas volt az egyház tanulmányaiban, azonképen, mint a világi ügyekben. Minden más előtt a rend javának szentelte buzgó gondjait és ennek eszközlése végett a mondott évben egyetemes káptalant (capitulum generale) hirdet, melynek színhelye a rend magyarországi kerületének központja, a hegyfoki monostor volt. Kétségtől igen fontos köz- s rendi ügyek tették e gyűlést az ország akkori zavaros idejében kívánatosná, s bizonyára egynél több üdvös határozat hozatott abban. De e gyűlés iratait is elirigyelte tőlünk az idő s csupán az jutott tudomásunkra, hogy ott az ugyanazon szerzetbelieket összefűző egység s testvéri érzület szilárdításának egyik főtényezője, a látogatói főhatóság ügye, mely körül több rendbeli visszaélés történhetett, közmegegyezéssel szabályoztatott s minden egyes prépostságra külön-külön szabatosabban körülíratott. Eszerint monostorunk a királyvölgyi apátság alól a morvaországi zaborovici apátság fenhatósága alá került.³⁾

Alig telt el egy év, s a prépostságot Rómából kitüntetés érte: VIII. Bonifác pápa az 1295-ik év december havában az esztergomi érsekhez adott levelében, Nagyvárad-Hegyfokot is újból azon egyházak és monostorok közé sorozta, melyek a rendes egyházi hatóság alól kiváltságolva, közvetlenül az esztergomi érseki székeknek rendeltettek alá; mely kiváltságok- és szabadalmakra, csak érdemesült munkásságot s tettekben nyilatkozó önfeláldozást.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. 2.

²⁾ Árpádkori új okmánytár, I. 143.

³⁾ Keresztury id. mű I. 53. 139.

bűséget és erényt méltattak a pápák.) E kiváltsághoz 1399. IX. Bonifác²⁾, majd 1464. II. Pius is járult.³⁾

Jakab prépost jelentős részt vett a közügyekben is, s a nemzetre nézve egyedül jogos uton járt. A XIII. század vége felé, mint tudva van, két kiengesztelhetlennek s megalkudni képtelennek látszott hatalmas politikai felekezet vívta egymással magyar földön elkeseredett tusáját. Egyik, mely az uralkodóházzal rokon Anjouk érdekében, a kiskorú Róbert Károly halántékaira akarta illeszteni Szent-István koronáját; másik, mely készebbnek látszott mindent inkább eltűrni, mint semmisnek nyilváníttatni az Árpád-család végfiutóda, III. Endre megválasztását. Az összes főpapság, ha a derék Lodomér esztergomi érsek utódját, Gergelyt kiveszszük, az utóbbi felekezet élére állott, ünnepélyesen kinyilatkoztatyán, hogy „a királyi többől származott Endrét úgy tiszteli, mint az országnak természet szerinti urát.” Prépostunk is konventje tagjaival egyetemben Endre körül gyülekezett, s midőn a buzgó fejedelem 1299. május első felében Rákosmezejére köztanácskozást hirdetett, időhalasztás nélkül megjelent a gyűlésen „a birodalom jobb állapotának eszközlése végett, de meg saját egyháza ügyében is.” E gyűlés főeseménye egy országos botrány volt, s a botrány okozója — Gergely, a választott esztergomi érsek. Nemcsak nem akart megjelenni Rákoson, hanem inkább elbizva magát a pápától nyert követi teljhatalom miatt, elég merész volt, az ország rendeit magához Veszprémbe, a pártütők akkori fészkébe idézni. Igen természetes, hogy a királytól és az országtól többé törvényesnek el nem ismert lázadó érsek idézése nemcsak sikertelen maradt, sőt ellene a király az ország minden főpapjaival s rendeivel, Imre nagyvárad-i püspök által a szentszékhöz főlebb hivatkozott. A főlebbezés pedig mint a kor szokása tartá, a hazafias érületű Jakab nagyvárad-hegyfoki pré-

¹⁾ L. az okmányt **Török János**, Magyarország Primásai, II. 41. Hogy a nagyvárad-hegyfoki monostor már jóval korábban az esztergomi érsek főbátósága alá tartozott, kétségen kívül helyezik a pápai bulla azon kifejezései, melyek az érsek ezen jogát, „*antiqua, approbata, et hactenus pacifice observata consuetudo*-nak mondják. 1295. tehát csak megerősítést nyert az úgy látszik, kétségre vont érseki jog.

²⁾ U. o. 57. l.

³⁾ U. o. 73. l.

post s érdemes konventje előtt történt. Ez sem javította meg ugyan a viszonyokat; mindamellett az okmány, ¹⁾ melynek elején a prépost neve s utólján a konvent pecsétje áll, egyike a magyar clerus legszebb emlékeinek, mert nem egyedül a siker az, mi a történelem elismerésére igényt tarthat.

E tény utolsó, mit Jakab prépostról tudunk. Röviddel utóbb elhalt.²⁾ A Gondviselés nem akarta, hogy túlélje királyát, kinek szívét 1301. januárius 14. megrepszte a bánat.

Az Árpádház férfiága kimultával bekövetkezett trónkövetelési harcok idején, de sőt még ezután is I. Károly uralkodása alatt, 1301—1315. Márton volt a prépost, ki, mint számos oklevél tanusítja, buzgón járt el a hiteles-hely gondjaiban.³⁾

¹⁾ Ide vonatkozó része következőleg hangzik: „Nos Frater Jacobus Praepositus, et Conventus S. Stephani Ordinis Praemonstratensis de promontorio Varadiensi universis et singulis Christi fidelibus, ad quos pntes literae pervenerint, significamus memoriae commendantes, quod cum nos Praepositus cum maiore parte Conventus nostri, ad generalem regni congregationem, in locum Racus vocatum prostatu bono Regni reformando et Ecclesiae nostrae negotiis accessissemus, venerabilis Pater Emericus cum sufficienti procuratorio, nobis praesentato et perlecto, anno Domini MCC. nonagesimo nono, mense Julii, in octava Apostolorum Petri et Pauli contra discretum virum Gregorium, electum Ecclesiae Strigoniensis, in scriptis coram nobis publice, sedem Apostolicam appellavit, et apellationem mandato et nomine Domini Andrae, Dei gratia illustris Regis Hungariae, et Dni Johannis Archi-Episcopi Colocensis, et capituli ejusdem, et omnium aliorum Epporum et capitulorum cathedralium utriusque provinciae, Baronum atque Nobilium totius Regni Hungariae factam publicavit in hunc modum: Coram vobis venerabilibus et religiosus viris, Fr. Jacobo praeposito et Conventu S. Stephani etc. etc V. ő. **Katona**, id. mű VI. 1219 s. köv. II: **Pray**, Hierarchia II. 166. nota (a). **Horváth**, id. mű 483. I. **Salamon**, Az első Zrinyiek 86: s köv. II.

²⁾ Hogy az 1301. év pünkösd táján már nem volt életben, tanusítja a Zichy-codex I. 101. s köv. II. foglalt okiratok, melyek már nem az ő nevében állítottak ki.

³⁾ Márton prépostról első tón említést **Wagner**, kormánya idejét 1309—1313 közé helyezve. Hibásan. A Zichy-Codex szerint az 1301-dik évben szent László napján már a prépostság kormányát vitte, s prépost volt még 1315-ben is. V. ő. a 103. s 150. lapokat.

1319-ben III. Jakab neve merül fel a konvent kiadványaiban.¹⁾ Becsült, kedvelt egyéniség. Méltó névrokona s utóda II. Jakabnak. Egyházi képzettségének s az ügyességébe vetett bizalomnak nem csekély jele azon körülmény, hogy Theophil, az országos dolgokkal elfoglalt Boleszláv toszti herceg és esztergomi főérsek általános helynöke, 1323-ban, midőn Eger új püspöke, a hazai történelemben fényes monumentális építészeti tevékenységéről, valamint bőkezű alapítványairól magasztalt Telegdi Csánád István²⁾ megválasztásának helybenhagyását szorgalmazá, Jakab prépostot bizta meg annak kipuhatolásával: nem adta-e magát elő a választásnál olyatén formahiba, mely az említett főpap kanonszerű megerősítése elé akadályt gördíthetne? A prépost teljesíté a megbízást, s az egri székesegyházban tett kihirdetés után, a három király nyolcada, mint kitűzött határidő alatt nem találkozott, ki a választás érvényessége ellen bárminemű okot is felhozott volna.³⁾ Jakab 1326 húnyt el.⁴⁾

Utána II. Péter következett,⁵⁾ kinek kormánya alatt értesülünk némileg a prépostság vagyoni állásáról. Az 1332: hazánkba behozott ama pápai tizedfizetéseknek, melyekkel az egyháziak a viennei zsinat végzésénél fogva a szentszékek tartoztak, össze-

¹⁾ Zichy-Codex, I. 163. l.

²⁾ V. ö. Fessler id. mű III. 1052. s köv. ll. Ipolyi a Bartakovics Béla Emlékkönyvében 132. s köv. ll. Megjegyzendő, hogy Fessler (id. mű III. 800. l. a) jegyz. s 852. l.) az emelkedett szellemű főpapot az okon, mert egri püspökké lett-választatása előtt váradi prépost volt s egy 1330 k. okmányban, melyet Szirmay tett (Not. Com. Ugocs. 96. l.) első közzé, magát a szerzetesekből vált püspökök módjára *fraternek* írja, *inductio* alapján a nagyváradi-hegyfoki prépostok közé sorolja. De Fesslernek ezen vélekedése hibás, melyet megcáfol az időszámítás, Telegdinek nem juttatva helyet a préposti széken. Ekkor tájt 1319—1323. nem ő, de III. Jakab volt a prépost. Meg kell tehát hajolnunk az egykoru okiratok, mint hiteles források előtt, melyek a váradi, minden bizonynyal a káptalan prépostjának mondják a nagy férfit, mielőtt az egri főpásztori székbe emelte a választók bizalma. V. ö. Schmitth, Ep. Agr. I. 253.

³⁾ Fessler, e. h. Gánóczy, Ep. Varad. I. 166. Péterfi, Conc. I. 73. Schmitth, id. mű I, 254—259.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. VIII. k. III. d. 149. l.

⁵⁾ Zichy-Codex, I. 285.

írásában találjuk a tizedelés negyedik évében, 1336. följegyezve hogy Péter monostora jövedelmeitől négy részletben, összesen tizennégy márkát s négy garast — mintegy 56 arany forintot — fizetett.¹⁾ Ezen jövedelmi adó, főleg ha tudjuk, hogy ugyanakkor a szentjobbi benedeki apátság több helységből álló bőkezű adományoztatása mellett is csak négy márkát fizetett, mutatja, hogy monostorunk a magyar föld gazdagabb társas egyházai közé tartozott.

Figyelmet érdemel e pápai tizedjegyzékekben az is, hogy a várad-hegyfoki prépostság több birtokán virágzó plebániái egyházak állottak, nagyobbára oly helységeekben, melyek a XVI. s XVII. századok harcaiban feldulatván, ma a puszták közé számíttatnak. Ily plebániák voltak Formisban (ma Farmos), Tamásiban, Védén Vernelden (Vernylt) és Vadászon, melyek közül mai nap csak az első helyen találunk gör. kath. plebániát.

Ugyancsak ez időtájban hallunk először hosszú időköz után a prépostokon kívül a monostor szerzetesei közül is kettőt névszerint említettetni: Miklós²⁾ és Bálint³⁾ szerzeteseket, kikről azon körülmény maradt ismeretünkre, hogy I. Károly rendelete folytán, mint a hiteles-hely szakavatott tagjai, törvényes kiküldetéssel bizattak meg.

Péter 1339-ben szűnt meg élni. Halála után balra fordult minden.

III.

A XIV. század valamivel később ért véget, midőn prépostságunk összes viszonyai hanyatlásnak indultak. Első, s némileg előjátékot képező esemény e részben III. János (1339—1370.) gyűlölt kormányá, kit az önkényre hajló Róbert Károly kegye, s nem a rendtágok bizalma emelt a préposti székre. Idegen volt-e vagy magyar? tagja volt-e a rendnek, melynek ügyeit három

¹⁾ Pray, Hierarchia II. 147. Egy márkát a Schoenviesner vélekedése szerint (Not. Hung. rei Numariae 156. l.) az Anjouk idejében négy arany forint értékével bírt. Egy arany forintban pedig 18 garas volt. V. ö. bővebben: **Törvénykönyv** II. r. 23. c. 73. c. 4. §. 82. c. 22. §. **Wagner**, *Analecta Scepusii* I. 48. b) jegyz. **Egyet. Magy. Enc.** III. 713.

²⁾ Fejér, *Cod. Dipl.* VIII. k. III. d. 521. l.

³⁾ U. o. 672. l.

évtizeden át intézte, vagy más egyházi testületnek viselte címét? e kérdésekre éppen oly nehéz határozottan felelni, amint hogy nem tudjuk biztosan megmondani, mely érdemek méltaták őt e kitüntetésre. De János jogszerűtlen felmagasztaltatása mélyen sebzé nemcsak a monostor lakóit, hanem az összes magyarországi prémontréi rend tagjait is, és így lőn, hogy kevéssel Károly halála után méltóságától közértelemmel megfosztottnak nyilvánított. Az üldözött Nagy Lajos oltalma alá vette magát, s a kegyes király, ki lovagi lelkének egész gyöngédségével örködött atyja emléke fölött, a kegyencet meg' visszahelyezte a préposti székre. Azonban a fejedelmi pártfogás sem volt képes feledtetni a törvénytelen módot, melylyel javadalmához jutott, s Jánosnak úgy szólván sírja szélén (1370.) még egyszer tapasztalni kellett a szabadítékaikhoz féltékenyen ragaszkodó rendtársak szigorát. Lajos másod ízben is jótevője lett, s intette a prémontréieket, ne háborgatnák az életből már-már kidőlő prépostot a monostor javadalmában, melyet érdemeinek méltó jutalmául az ő, a király atyjától nyert, s felednék, ha emberi gyarlóságból netalán a rend érdekei ellen vétett. ¹⁾ A rend tagjai engedtek; de a halál röviddel utóbb véget vetett János örömtelen életének s kevés üdvöt eredményezett kormányának, mely az érintett viszályok miatt a szerzetesi fegyelem lazulását vonhatta maga után.

Mindez azonban csak előhírnöke volt ama súlyos bajoknak, melyek innen túl, több mint egy századon át a prépostságra neheztek, s utóvégre is a monostor bukásának okai lettek. E végzetes esemény forrását a Nagy Lajos alatt kezdődött és Zsigmond zavaros országlása idején hovatovább zordonabb jellemet öltött birtokvillongásokba helyezi a történetírás, melyeket még Mátyás király üdvös intézkedései ²⁾ sem fojthattak el, a gyöngye s tekintélytelen II. Ulászló kormánya pedig tetőpontra emelt. Fejleménye következő. Alig hunyt el János prépost, midőn a nagyvárad püspök s káptalan a monostor jogaiba kezdének avatkozni, s már 1371-ben

¹⁾ Mandatum Ludovici I. Abbatibus, Praepositis, caeterisque Ordinis Praem. Praelatis, datum Varadini in festo B. Francisci confessoris, anno Domini 1370. Jászói levéltár.

²⁾ Magyar Törvénykönyv 136. l.

a haza és egyház körül egyébkint oly fényesen érdemesült Nethkei Demeter a jövedelmek részét önkényűleg letartóztatta. A monostor akkori főnöke, Domonkos, a leleszi konvent előtt szót emelt a jogtiprás ellen s a kártevőt a prépostság jövedelmeinek elfoglalása- s használatától ünnepélyes írásban eltiltotta. ¹⁾ Tiltakozásának nem volt tartós sikere. Demeter ugyan még a mondott évben Erdély püspöki székére ment át, ²⁾ a barátságtalan viszonyok mindazáltal tovább is tartottak; sőt a monostor még élesebb ellentétbe jött püspökkel s káptalannal, midőn Várad új főpásztora, Pál és érdektársai, a székesegyház kanonokjai, új követelésekkel léptek föl, s 1396-ban a hegyfoki egyházat régi idők óta négy vármegyéből illető termények tizedének huszadát embereik által erőszakosan lefoglaltaták. ³⁾ Domonkos utódja, Sylvester, ki még csak az imént hasznos szolgálatot tőn a káptalannak, mint-hogy IX. Bonifác felhatalmazása folytán István krásznai főesperest, a rendelkezésére állott egyházi fenytékek alkalmazása által a káptalan elidegenített javainak visszaadására kényszeríté, ⁴⁾ jobb eszköz híjában, a jászóvári konvent előtt óvást emelt a törvénytelen s társulatára felette sérelmes eljárás ellen. ⁵⁾ A helyzet ez által sem javult. Antal prépost ugyanis már 1407-ben a leleszi konvent előtt ellenmondó nyilatkozatot tesz az iránt, hogy Eberhard váradi püspök és káptalana a monostor némi hegyeit, szőlőit s más jövedelmeit erőszakosan elsajátította. ⁶⁾ Eredménytelenül, úgy látszik, ezuttal is, min csodálkozni alig fogunk, ha tudjuk, hogy Eberhard bizodalmas viszonyban állott Zsigmond királyhoz s a birodalom főkörláttnoka volt.

Két év mulva újabb baj jelentkezett. A prépostság haszonbérloi — egyháziak s világiak egyiránt — vonakodtak visszaadni

¹⁾ Elenchus Lelesz az 1371. évhez.

²⁾ Pray, Hierar. I. 177.

³⁾ Fuchshoffer-Czinár, Monaster, II. 65.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. X. k. I. d. 636. l. Eredetije a kassai levéltárban.

⁵⁾ Jászói levéltár. Az óvás „quarto die Festi Assumptionis Virginis gloriosae 1396: kelt.

⁶⁾ Leleszi levéltár. Datum in Festo conversionis Beati Pauli Apostoli, 1407.

a kezeik között levő földeket, grangiákat, ¹⁾ malmokat s egyéb fekvő javakat. Antalt a jövő iránti aggodalom Rómába vitte. XXIII. János pápa különben is szándékozván segíteni a monostor állapotán, a folyamodó kérelméhez hajolt s az 1410-ki husvét táján atyai szeretettől áradozó sorokban felhívta Stibor egri püspököt, hogy a váradi-hegyfoki prépostság bármi módon elidegenített, tönkretett vagy megrongált javait visszaszerezni s illetékes tulajdonosának átadni el ne mulasztja, s kik engedelmeskedni vonakodnának, vagy ezentúl hasonló törvénytelenéseket művelnének, joghoz, igazsághoz képest bűnhődjenek. ²⁾ Eleget tett-e Stibor a megbízásnak, s ha igen, volt-e fáradozásainak eredménye? bizonyító okmányok hiányában ki nem deríthető. Annyi bizonyos, hogy a dúlások s fosztogatások ezután is folyton folytak, mint eddig, s a boszu, melyről szólni akarunk, csak növelte élet a meghasonlásnak. Alig két mértföldre Váradtól, erdő-koszorúzza hegyes-völgyes vidéken fekszik Almamező, igénytelen oláh falu, emberemlékezet óta a prémontréi rend tulajdona. Elégedett lakói buzgón ragaszkodtak földesuraikhoz, mi által a váradi káptalan haragját vonták magokra. Így történt, hogy 1435-ben, pünkösdtáján a káptalan ezentheleki (szenteleki) jobbágysai, („de voluntate et commissione capituli,“ mint az okmány mondja) fegyveres kézzel a védtelen falura törtek, a meglepett lakosokat tovaűzték s a helység határában kivagdaltak minden fát, elpusztítottak minden földet s kiirtottak minden vetést. Ugyanekkor Herpai Bene fia, György, Simon, Mihály, a Sarkad-Keresztfurhoz közel fekvő Geur (ma: Győr-pusztá) helységet hamvaszták el. — Balázs prépost — Antal már korábban elhunyt s utódlja IV. János (1423—24.) sem élt többé, — mindezen jogtipró garázdálkodások miatt panaszt emelt az ország akkori nádoránál, Pálóczy Máténál, ki is az illető felek ellen vizsgálatot rendel-

¹⁾ A grangiák (a granis, quae ibi reponuntur), gazdasági udvart, szerzetesek által lakott s ellátott majorságok voltak. Érdekes és gyakran nem kevésbé befolyásos intézetei voltak a középkornak, mint magok a monostorok. Ipolyi, a Magy. Tud. Akad. Évkönyvei. X. k. III. d. 33. s köv. ll.

²⁾ XXIII. János levele (datum Avenione Idibus Pontificatus nostri anno primo) a leleszi levéltárban.

vén, azok megidézését meghagyta a leleszi konventnek, a mondott év ker. sz. János születése előestélyén kelt birói levelével, királyi emberül a konvent kiküldendő tagja mellé rendelve Véd Györgyöt vagy Gáspárt vagy Sebestyént vagy Félegyházi Mátyást vagy Zederkényi Mátét vagy Kereki Pétert. A leleszi konvent Félegyházi Mátyással, mint királyi emberrel kiküldvén Dénes szerzetes papját 1435. Lőrinc nyolcada alatt a vizsgálatra, a prépost panaszát igazságosnak találta.¹⁾ Az ügy végleges elintézéséről azonban újból nem értesülünk.

Míg a monostor és káptalan ily kesernyés barátságban éltek, a másik oldalról Balázs szentjobbi apát is a prépostság ellen fordult, hogy visszafoglalja Farnos és VERNYLT helységeket, melyeket Nagyvárad-Hegyfok prépostjai elődjeinek a közelmúlt években ötven ezüst márkáért zálogba vetettek, de melyeket István prépost (1453—1455.) anélkül, hogy a rajtok nyugvó kötelezettségnek eleget tett volna, 1454-ben jogtalanul magához rántott. István dacára annak, hogy ez uttál az igazság is monostora ellen szólott, sérelmesnek nyilatkoztatta az apát eljárását, s Biró Lukács jászóvári prépostban is tekintélyes támaszra talált. A tiltakozás meghiusult kísérletnek bizonyult s korántsem akadályozta Balázs apátot, hogy két évvel utóbb másod ízben a prépostságra törjön s monostorát erőhatalommal a zálogos javak birtokába helyezze. István ekkor már nem volt életben. Utódja III. Péter, kit keresztiesnek (cruciger) neveztek a kortársak, a nagyemlékű guti Országh Mihály nádorhoz fordult orvoslatért; de a hozott ítélet az apátnak s nem neki kedvezett.²⁾ A monostor napról napra szegényebb, s mi evvel összefüggött, elhagyatottabb lett. — Péter 1469-ig vitte a prépostság ügyeit. Azon körülmény, hogy ő a nagyváradi egyház kanonokának címét is viselte,³⁾ azt látszik mutatni, hogy ő valószínűleg nem a rendtagok közül választott prépost volt, hanem csupán a javadalom birtokosa (commendatarius).

¹⁾ A nádor levele (datum in Karaz in vigilia Festi Nativitatis B. Johannis Bapt. 1435). a leleszi levéltárban.

²⁾ **Elenchus Lelesz** F. betű alatt, 21. sz.

³⁾ Kis-Kerekire vonatkozó határjárási pör a leleszi levéltárban.

Ilyetén elkényszerezedett állapotban vevé át Péter elhunyt után György prépost (1469—1484.) a monostor kormányát. Őt gondos, fáradatlan s gyakorlati irányú férfinak mondják emlékeink, ki életének végszakában, öt éven át a sz. keresztről címzett leleszi prépostság ügyeit is, példátlan nehézségű körülmények között dicséretre méltó buzgalom- s tapintattal igazgatta.¹⁾ Azonban a monostor felett csak imént leviharzott évek sokkal mélyebb nyomokat hagytak maguk után, semhogy a zavarokból, melyekbe jutott, két felől is igénybe vett gondjai mellett kiegészítette volna társulatát. Egyébkint az ő kormánya idején szünetelt a boldogtalan viszály. Azon iszonyú csapás, mely 1474-ben, a szendrői pasa vezérlete alatt hazánkra támadott kalózcsoportok részéről Váradot s vele együtt viszontagságai osztályosát, a hegyfoki monostort is érte,²⁾ ideig-óráig kigyeenlíthette a széthúzó érdekeket. — György 1484-ben szállt sírba. Halála közelebb hozta a válságot.

Utódját nem ismerjük. Hat évvel reá Alaghy Miklós sebasti választott püspököt s a váradi káptalan nagyprépostját látjuk az elárvult monostor birtokában, ki javadalmát hihetőleg az ekkor trónralépett II. Ulászló királytól nyerte. E javadalmaztatás szintügy, mint Lajos idejében általános visszatetszést szülhetett; mert nemcsak a rend alkotmányán ejtett csorbát, de az 1486-ki országgyűlés intézkedéseibe is ütközött, melyek gátot rakván a mind nagyobb mérveket vett s a szerzetesi életre felette kártékonyan hatott commenda-adományozásnak, a szabadon választó rendtagokra bízták annak kijelölését, ki mint rendfőnök az érdekllett monostor élére álljon.³⁾ Ehhez járult, hogy Miklós prépost legkevesébbé sem lelkesült a gondviselésé alá

¹⁾ **Florianus Szmerczek**, Series Praepositorum Eccl. Lelesziensis. A Nemzeti Múzeum Széchenyi-féle kéziratái között.

²⁾ V. ö. a dub'nica-i codex idevonatkozó részletét Szalay, Magyar Tört. III. 289. ²⁾ jegyz.

³⁾ **Magyar Törvénykönyv** id. h. Commenda alatt a pápai vagy királyi adományozásnak azon neme értendő, mely által az egyes apátságok és prépostságok magas állású vagy kedvelt egyházi személyek gondviselésére bizattak, tulajdonképen ezen szép cím alatt a jövedelmek élvezetébe helyez-

helyezett társulat felvirágzásáért, sőt kezére dolgozott püspökének, ki a prémontréi rend vesztére tört.

Ez időtájt Vuk, más néven Farkas Bálintban tisztelte a magyar egyház Nagy-Várad püspökét. Tekintélyes főpap, egyike a tekintélyesebbeknek, kiket még Mátyás fény- s dicsőségteljes korszaka nevelt. Származatát szerb fejedelmi vérből vette. Fia volt a politikai alkuvások mezején a nagy király teljes elismerésével működött Pruisz János váradi püspök nővérének s Gregorovics Vuk címzetes szerb despotának, ki szakadár létére a római egyház hívének akarátudni a szépreményű gyermekeket. ¹⁾ Egyházi kiképeztetését anyai nagybátyjától nyerte s felemeltetését is Priusz pártfogásának köszönhetette, midőn az 1490-ki őszön az olmüci ferencesek zárdájába vonult az érdemes férfiú. ²⁾ Bálint a szintén szláv eredetű Ulászló bizodalmasabb tanácsosai közé tartozott, s hol és mikor lehetett, örömet kedvére járt a királynak. Körülötte látjuk akkor is, midőn az 1490. év végnapjaiban a Morvából haza szállított fekete sereg élén Pozsonyon és Nagy-Szombaton át székvárosába, Budára érkezett. ³⁾ Nehány héttel (1491. febr.) utóbb a kassai táborba kíséré a királyt, s Bakacs Tamás győri püspök társaságában békeszerző volt közte s testvére, a lengyel Albert között. ⁴⁾ Nevét ott találjuk ama nevezetes okmányon is, melynek alapján Miksa, római császár, évek mulván magának követelte a magyar koronát, ⁵⁾ s midőn a kisebb nemesség a kárhozatos szerződésben Ulászló élhetetlenségének és az urak hűtlenségének kézzel fogható jelenségeit vélte látni, a cseh nyelven szólott király engesztelő szavait

tettek. A commendatariusok a jószágokat a testülettől függetlenül igazgatták, a belső fegyelmet helyettesekre vagy perjelekre bízták, a rendházakat vagy igen ritkán vagy éppen sohasem látogatták meg, mi által a fegyelmetlenség tárt kaput talált a beözönlésre. V. ö. Danielik, A Prémontréiek 405. s köv. II.

¹⁾ Fessler id. mű V. 596. Szalay id. mű III. 398. I. a. jegyzetben.

²⁾ Buday, Polg. Lexikon II. 2.

³⁾ Szalay id. mű III. 398.

⁴⁾ Horváth id. mű II. 567.

⁵⁾ Szalay id. mű III. 415. I. a. jegyzetben.

ő, a nagyvárad püspök fejtegette a háborgó tömegnek. ¹⁾ Hű ragaszkodását s tett szolgálatait dús birtokadományyal tünteté ki, ²⁾ sőt még háznépe és hadi legénysége ruházatát is, a hazafiak nem csekély neheztelésére a közkinestárból fedezte a hálás király. ³⁾ Egyházi téren főleg a birtokos szerzetesek ellen buzgólkodott. Alighogy a szentjebbi apátságot sz. Pál remetéinek adatta át, tekintélyének egész súlyát mérlegbe veté, hogy a prémontréi rend feloszlatását országszerte eszközölje s eldobzandó birtokaikba a cistercieket helyezze. Az ő szerzetesi intézmény bomladozása, — ez volt a sarkpont, mely körül a püspök vádja forgott. ⁴⁾ De a súlyos vádat, amennyiben az összes rendet érinti, nem igazolja a pártatlan történet. Nem tagadhatni ugyan, hogy egyes rendházak rég letértek azon ösvényről, mely üdvhöz, boldogsághoz egyedül vezet, de a többség az erkölcsi elsilányodás eme sivár korszakában is hű maradt sz. Norbert szelleméhez. Előkelőbb monostoraikat, Jászót, Leleszt, Csornát, Turócot stb. még mindig a régi fény s tekintély veszi körül, s művelt lelkű prépostjaik, mint kir. alkorklátnokok és tárnokmesterek, pápai biztosok és helyettes bírák, új babérokat fűznek az elődeiktől buzdító örökségként rájuk szállott érdemkoszorúba. ⁵⁾ Anyazárdájuk, az egykor virágzott Nagyvárad-Hegyfok elhanyaglása is jobbadán a prémontréiek hibáján kívül történt. Előidézték azok, kik most miatta az egész rend romlását akarták; mert hogy a monostor bal viszonyai az elbeszél s mi által sem menthető erőszakoskodásokhoz, mint kutfőhöz vezetendők vissza, ki vonná kétségbe?

Vuk célzatai felriaszták a prémontréiek aggodalmát, s hogy elejét vegyék a vésznek, mely végenyészettel fenyegetté rendjüket, a történelmileg híres Osl nemzetségből származott Osthff

¹⁾ Szalay, III. 410. l.

²⁾ Keresztúry id. mű II. 36.

³⁾ Regestrum Proventuum Regalium 1494 s 1495-ből Engelnél, Geschichte der Nebenländer des ung. Reiches, I. 155. s Horváth (II. 587). az 1496. országgyűlés sérelmei között.

⁴⁾ Fuchshoffer-Czinár id. mű 65. l.

⁵⁾ V. ö. Danielik, A Prémontréiek c. munkáját.

Miklós, ¹⁾ Lelesznek döntő körökben is befolyásos prépostja, 1491. Gergely szerpapot s konventi hites tagot az egri káptalanhoz küldvén, általa Bálint püspököt méltatlan üzelmeinek folytatásától, a szentszéket a jóváhagyástól, a cistercieket pedig a prémontréi javadalmak bitorlásától ünnepélyesen eltiltotta. ²⁾ Ez oknál fogva, kivált ha még hozzáadjuk, hogy Ulászló kormánytanácsa is a rendnek fogta pártját, ³⁾ a püspöké nem lehetett a diadal. Bálint látván hogy tervei a rend erélyén s a főbbek rokonszenvéen hajótörést szenvednek, felhagyott annak erőszakolásával, mit úgy is kivihetlenné tapasztalt. De csak részben. Legalább a nagyváradai prépostságból kitiltani a prémontréieket, — ez adott most irányt törekvéseinek. Az ügy nyomatékossabb vitelére először is az apostoli széknek panaszolja be az áldozatul kiszemelt monostort, s kezéhez vevén VI. Sándor pápa felhatalmazását, csak alkalomra várt, hogy személyesen találkozzék s háborítlanul értekezzen a királlyal, mint a magyar egyház fő védurával. Akadt ez is nem sokára, mintha csak mondva termett volna elő. Ulászló az 1494-diki husvét táján, Lőcsén testvérével, Albert lengyel királlyal találkozott. ⁴⁾ a közhír szerint, hogy egymásnak a pártos nagyok ellen kölcsönös segédet biztosítsanak. Május 8-án, egy álló hónapig tartott ünnepélyek után elváltak egymástól. Ulászló Kassán át, hol az urakkal huzamosabb ideig gyülesezett s a jászóvári prémontréieket kegyelméről biztosította, ⁵⁾ július második felében Nagy-Váradra érkezett, ⁶⁾ hogy kegyeletét az ősök példájaként sz. László iránt

¹⁾ **Osthffy Miklós** fia volt asszonyfalvi Osthffy László soproni főispánnak. A leleszi prépostságot 1484—1494. kormányozta. V. ö. **Nagy Iván**, Magy. nemesi családok, VIII. 292. s köv. II. **Szmerczek** id. h.

²⁾ Így a sz. Máté evangelista nyolcada alatt 1491. kelt s a leleszi levéltárban őrzött ellenmondó nyilatkozat; miután azonban a szövegben alább felemlítendő tény a karthausiakat tünteti föl, mint Bálint püspök kegyeltjeit, hajlandó vagyok a cisterciekre vonatkozó kifejezéseket a rosszul értesülhetett oklevélszerkesztők tévedésének betudni.

³⁾ **Szirmay**, Notit. topogr. comitat. Zemplén. 315. I. **Fessler**, VI. 226.

⁴⁾ **Horváth**. id. mű. II. 581. s köv. II. **Szalay** id. mű III. 432. s köv. II.

⁵⁾ **Jászói házi leltár**. Az oklevél 1494. május 24. kelt.

⁶⁾ **Ráth Károly**. A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 257. I.

leróvja, s az Erdélyben jelentkezett bonyodalmakat is figyelemmel kísérje. Bálint püspök elérkezettnek látta az időt végrehajtani rég forralt szándékát, s társul maga mellé vevén a monostor vesztére veleszövetkezett Miklós prépostot, fölhívá a királyt, ügyekezniék érvényre juttatni a római curia határozatát. Kivánsága teljesült. A szilárdság nélküli Ulászló az 1494-dik augusztushó 3-án kelt levelében, okúl vetvén a monostor tagjainak rendetlen életét és gondatlanságát, melynek következtében már lakásuk is közel állana az összeomláshoz, a nagyváradi hegyfoki prépostságot minden épületei s javadalmaival a karthausi szerzetnek adományozta. ¹⁾ Nagy-Váradi-Hegyfok két századra megszűnt a prémontréi rend tulajdona lenni.

Ily véget ért a százados vizsály. A monostor összes viszonyai kétségkívül mindinkább szükségelték a cél- s korszerű reformokat s ehhez képest nem oszthatom azon érdemes történetírók nézetét, ²⁾ kik a társulat feloszlására alkalmat szolgáltatott okokat álokoknak mondják egyedül azért, mert a prémontréi rend örökségébe a váradi káptalan tagjai s nem a karthausiak ültek. Azok után, miket fentebb, mint hiszem, történeti hűséggel előadtam, a fékezetlen erőszak minden inségeiben részesült monostor siralmas állapotát természetes fejleménynek találom. A tett csak azért fog nemcsak módfelett szigorúnak, de kevés igazságérzetet s még kevesebb keresztény lelket tanúsítónak feltűnni, mert üdvösebb s méltányosabb eljárás fogott lenni a testületet ujja szervezni, az egyesektől elkövetett botrányoknak véget vetni, a vétkezőket a fegyelem szigorára visszavezetni, az igaztalanul eltulajdonított jószágokat jogszerű birtokosaiknak visszaadni, s ezáltal a megzavart belső nyugalmat helyreállítani, mint némelyek fegyelmetlenségeiért, kik tagtársaik érdemeit s hírét-nevét elhomályosíták, az egész társulatra a törvény legszélsőbb szigorát alkalmazni! . . .

¹⁾ Pray, Hierar. I. 185. Az oklevél Keresztury nál id. mű I. 251.

²⁾ Malloy id. mű. Danielik id. mű 331. s köv. II.

Vuk nem sokáig örülhetett diadalának. Már a következő év elején elvitte a halál. ¹⁾

IV.

Bálint püspökben buzgó pártfogóját veszté sz. Brunó szerzete. Utódja, Domonkos (1495—1502.) éppen nem sietett valószínűsíteni a boldogultnak célzatait, sőt tekintet nélkül a karthausiaknak a királyi adományozásból származott jogaira, a prépostság elszedett javaiból társaskáptalant — Capitulum Ecclesiae S. Stephani Protomartyris de Promontorio Varadinensi — alapított, egy bevezetésből és tizenöt cikkelyből összeszerkesztett szabályzattal (statutum) látván el tagjait, mely hatáskörüket szabatosan körülírja, célt és irányt tűz ki számukra, a jövedelmek- s belfenyítékről intézkedik. E szabályzathoz képest a sz. László sírjáról címzett egyház kanonokjai közül négyen-négyen, korrend szerint váltakozva, a hegyfoki monostorban két havonként káptalant alkottak, hogy ott határozott órákban az áhítat előírt műveit végezzék, s mint a hiteles-hely őrei a melléjük rendelt világi jegyzővel az alkalmilag felmerülő ügyeket pontosan elintézzék (1—4. 7. 11. cc.) Akadály esetében a helyettesítés iránt mi kifogás sem történt (6. c.) A prépostság közjövödelmeiben, melyek között Békés és Kis-Kerésköz (?) vármegyék tizedjövödelmeinek negyedrésze is emlittetik, ha a prépostnak jutott két részt kifogjuk, a többi kanonokok egyenlően osztozkodtak; de a pecsétpénzhez s a másunnan befolyó napi bevételhez csak a prépost és a szolgálattevő kanonokok tarthatának igényt (5. c.) A szabályzat szentül tartását esküvel fogadták a tagok (bev.) A kötelelességmulasztó vagy engedetlen, viszálykodó vagy a káptalan javait netalán megkárosító tagra kisebb-nagyobb bündíj szabott, sőt ha javíthatlannak mutatkozott, a testület kebeléből ki is rekesztethetett (12—15. cc.) A káptalan védnöke a mindenkori váradi püspök, közvetlen előjárója pedig az

¹⁾ 1494. még odajárt Ulászlóval Erdélybe, Temesvárra, Bácsra, s midőn Drágfy Bertalan Ujlak várát, a dacos Ujlaky Lőrinc székhelyét kiostromolta, a királyt még oda is bekísérte. Visszajövet Váradra vízkórság vetett véget életének. 1495. oct. 15. már Domonkos volt a püspök. V. ö. Pray, id. mű I. 185. l. c) jegyz. Szalay, III. 447. Buday, Polg. Lex. II. 3.

említett egyház prépostja volt (bev.) Az anyagi ügyeket egy dékán kezelé, kít évről évre vizkereszt ünnepén szavazattöbbséggel választottak. Ő volt egyszersmind a káptalan teljhatalmú jogi képviselője ; de nagyobb fontosságú vagy kétesebb ügyekben a döntő szó a prépostot illette (10. c.) A szabályzat jóváhagyás végett minden új püspöknek elé volt terjesztendő, ki, meghallgatván a tagok véleményét is, az egyes cikkelyeken módosítást tehetett (bev.) — A káptalan első prépostja **Benedek**, választott tyropolisi püspök lón. ¹⁾

¹⁾ Jászói házi levéltár, IV. lajstrom, 100. köteg, 12. sz. a. A bethlehenfalvi **Thurzó Zsigmond** váradai püspök (1505—1512.) által jóváhagyott s két esküminával ellátott eredeti a pozsonyi káptalani levéltárban őrzetik, honnan azt 1811. **Zasio András**, jászóvári prépost - I. Ferenc király meghagyó rendeletének előmutatása mellett hivatalos hitelességgel lemásoltatta. Az érdekes okirat, melyet **Mallyo** már ismert s **Danielik** többször idézett nagybecsű munkájában (332. s 340. ll.) némi részben felhasználta, éles világot derít oly tényre, melyet egynél több tisztelt nevű történetíró kétségre vont, és szabadabb, mi által sem okadatolt coniecturaival tévútra vezetett az avatatlan olvasót. Így **Keresztury** (Comp. Descr. Ep. MVarad. I. 117. l.) hivatkozással Várdai Péter kalocsai érseknek Bács várában feria 3. post festum S. Martini 1494. kelt levelére (**Katonánál**, Hist. Crit. X. 658.), melyben a karthausiak Miklós sebasti püspök kiváló figyelmébe ajánlatnak, állítja, hogy az említett szerzetesek haladék nélkül behelyeztettek a sz. István első vértanú nevét viselő prépostságba. Hogy azonban Keresztury nagy szórakozás között olvashatta az érsek levelét, mutatják a végso-
rok: Et quamvis non opus sit incitare currentem, pro nostro tamen in Fraternitatem Vestram et in illum Ordinem affectu hortandum, monendumque duximus, ut quod Fraternitas Vestra divino, sicuti veraciter credimus spiritu inspirante, coepit, postquam apostolica etiam vobis, sicut intelleximus, cooperantibus accessisset ad hoc sanctum propositum auctoritas; sine ulla dilatione perficiat, et ita negotium ad effectum perducatur, ut iam non pro coepto, sed pro optimé consummato hoc sancto opere F. V. coram Deo et hominibus commendetur; melyek már **Kádas Rudolf** (Religio, 1855. II. 74. sz.) igen helyes megjegyzése szerint, még csak a behelyezendő, és nem, miként Keresztury véli, a már behelyezett karthausiakról tesznek szívélyes említést. — Ugyancsak ő (id. mű I. 276.) 1511. körül újból a prémontréiek birtokában látja a várad-hegyfoki prépostságot: Circa annum 1511. — ezek szavai — Praemonstratenses iure postliminii Praeposituram recuperarunt, et usque occasum Romanorum Varadini sacrorum tenuerunt. De már kevésse alább **) jegyzet alatt kételyét fejezi ki — és pedig helyesen — az iránt,

E tény a várad-hegyfoki prépostság életében új időszakot nyit meg, mely kétszáz évre terjed, s minden eddiginél szomorubb képet tár elénk. A Jagellók gyáva s tekintélytelen kormányja folytán eláradt belzavarok, úgy a mohácsi vénapokra következő dictelen kor viszontagságai, melyek végelmerüléssel fenyegeték magát, a már évek óta haldokló hazát s végtelen gyászt hoztak az egyházra, prépostságunkat sem hagyhaták érintetlenül, és a szenvedett csapások, a folytonos önfenntartási küzdelem s ennek következtében a szakadatlan, naponkinti elsivárodás oly zsibbasztólag hatottak reá, hogy gyümölcsözőbb tevékenységének mi jeleit sem adta, s mert a módfelett megcsökkent jövedelmek nem valának elégségesek a végrehajtásokkal egybekapcsolt kiadások fedezésére, még a hiteles hely is felfüggeszté működését. E bajon kívánt segíteni az 1548-ki pozsonyi országgyűlés, midőn elrendelte, hogy a hiteles hely a hatásköréhez tartozó megyékben azontúl végrehajtásokat eszközöljön, s hogy feladatát pontosan betöltse, Várad akkori püspökének, a nagyraemelt Martinusi Györgynek ol-

mit a szövegben állított: An Ordo Praemonstratensium, úgymond, anno 1511. Praeposituram S. Stephani Protomartyris postliminio recuperaverit, mihi incompertum est; nec desunt argumenta dubitandi. **Jerney** (Magy. Tört. Tár II. 123. l.) hasonlóan e hibás nézeteket vallja; pedig egy tekintet a hiteles-hely XVI. századbeli kiadványaira és átídomított pecsétére, mely a fennebb ismertetett statutumban jelzett címmel tökéletesen összhangzó köriratot visel, meggyőzhette volna a jeles emlékeztető tudóst, hogy a prépostság I. József koráig a prémontréi rendhez vissza nem került. Végül, hogy mindent egybefoglaljunk, mi ide vonatkozik, felemlítendőnek tartjuk, miszerint **Fuchshoffer** volt első, ki (id. mű II. 65.) a karthausiak behelyeztetését a prépostság birtokaiba kétségbe vonni merte. Ő, az emberbarát legalább nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy a jölelkű karthausiak a nekik ajándékozott kolostorban egy harmadiknak sérelmével valaha megtelepültek, s ebbeli véleménye támkául felhozta, miszerint huszonhat év leforgása után bizonyos Imre nevezetű, nem tudni, minő állapotú ember bitorolta a prépostságot, ki ellen, mint vakmerő usurpator ellen, Ferenc, saaghi prépost 1520. Endre zágrábi kanonok előtt óvást tőn. De Fuchshoffer feledé művébe iktatni a kérdéses okmányt, miért is a dolog érdeméhez ézuttal tüzetesebben szólnunk nem lehet.

talmába ajánlotta a prépostságot.¹⁾ Hívságos törekvés. Törvény-cikkelyek még nem öntöttek új életet roskatag intézményekbe, ha hiányzott az erő, mely feltartóztassa a rohanó eseményeket s gátot vessen a viszonyok kényszerűsége elé. E történelmi tanulság itt is igazolta magát. Prépostságunk helyzete maradt, mi volt, sőt röviddel utóbb még borultabb lett, mint bármikor, míg nem a vallási villongások véget vetettek tűnő életének. Elmondom az eseményt, amint azt történet és hagyomány beszéli.

1557. július 15-én Nagy-Váradot is Erdélyhez fűzte a harci szerencse.²⁾ Izabella királyné, ki fia, János Zsigmond nevében vitte a kormányt, a Ferdinándtól hozzápártolt Varkoch Tamásra³⁾ bízta a nevezetes erősség oltalmát. Varkoch buzgó protestans volt, s a zordon bánásmód, melylyel a más-ként hívők vallásos érzületét sértegeté, a kedvezések, melyekben az új tanok követőit részesíté, napról-napra érezhetőbb hézagot ütöttek a katolikusok sorain és számos hiveket szereztek a genfi vallástételnek. Ehhez járult a parancsára véghez vitt iszonyú rombolás, mely a kanonokok lakait s Várad művészi díszszel épült egyházait, Ipolyiként⁴⁾ részben királyaink és hőseink, főpapjaink, és államférfiaink Pantheonjait s Westminster-abbey-it halomba döntötte.⁵⁾ Jött aztán még az erdélyi rendek tordai gyűlése, melyen a felettebb elterjedt protestantismus határozott diadalát ülte; mert bármennyire vitatkoztak is egymással, abban hogy a kath. vallástól megváljanak, mindnyájan egyetértettek. Innen a végzés, melyet 1566. márt. 10. a vallás ügyében s a kath. papság ellen hoztak, felette türelmetlen, sérti a lelkiismereti szabadságot s örök folt a szabadságért különben annyit áldozott

¹⁾ I. Ferdinánd XI. rendelete 64. c. 1. §.

²⁾ Fessler, VI. 863. Szalay, IV. 335.

³⁾ L. életrajzát Buday, Polg. Lexikon III. 378. s köv. II.

⁴⁾ A Kubinyiak egyik ősenek emlékszobra. Magyarország képekben c. folyóirat I. 135. l.

⁵⁾ A hagyomány hetvenkét összedúlt egyházzól tesz említést „D. O. M. In hac Ecclesia — így szól a váradi gör. kath. templom felirata, — post eversas haereticorum septuaginta duas prima, fide autem orthodoxa per M. Leopoldum Caesarem et Regem restabilita Patres reformati Ordinis

Erdély történelmének lapjain. „Végezetre — így szólanak a rendek¹⁾ — miért hogy az Úr Isten jóvoltából az evangéliumnak világosítását az Eő Felsége birodalmába mindenütt felgerjesztette és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kiirtassanak: egyenlő akarattal végeztetett, hogy efféle renden való egyházi személyek, kik a Pápai hittudományhoz és emberi szerzésekhez ragaszkodnak, és abból kitérni nem akarnak, az Eő Felsége birodalmából mindenünnen kiigazittassanak, az váradi káptalannak (melynek, mint tudjuk, ez időtt prépostságunk is tartozéka volt) Eő Felsége ez jövendő Virág-vasárnapját hagyta, kik ha megtérnek, házokban, szölleőkben, marhájokban, jószágoktól megválván, kiket Eő Felsége magának akar tartani, békességben maradhassanak. Ha pedig Isten igéjét nem akarják venni, személyekben marhájokkal egyetemben valahova akarják, szabadon elbocsáttassanak.“ E végzés értelmében a hitöket elhagyni nem akaró kanonokok csupán száműzendők lettek volna, a hagyomány²⁾ azonban úgy

S. Francisci cum Episcopo et Capitulo laetati gratique immolarunt.“ Ellenben **Verancz Antal**, korának nagynevű történetírója, ki e tekintetben teljes hitelt érdemel, csak tizenegyről emlékezik. „Várköch Tamashak — ezek szavai — egy kevéssé hótá előtt adá királyné asszony (t. i. Izabella) Váradot tisztül, ki Váradon mind elrontatta az egész káptalan házakat, s a sok szentegyházakat, ⁽¹⁾ sz. Ferencz klastromát, ⁽²⁾ sz. Jakabot, ⁽³⁾ sz. Mihályt, Vád-kertben (Várad külvárosa) ⁽⁴⁾ Mindszentet, ⁽⁵⁾ sz. Keresztet, ⁽⁶⁾ az Ispitályt, az Várbán ⁽⁷⁾ sz. Jánost, ⁽⁸⁾ Boldogasszonyt, ⁽⁹⁾ a szegény sz. Istvánt, ⁽¹⁰⁾ sz. Pétert, ⁽¹¹⁾ sz. Lelket. Sicarius templorum Dei, mind eltöretteti, pusztita, semmivé tevő. Deus iudicet opus eius.“ **Podhraczkynál**, sz. László királynak és viselt dolgainak históriája. — 1565. jun. 22. sz. László, sír-b ltja dulatott fel, mely alkalommal **Szegedy Benedek** várad-hegyfoki kanonok a templomba történetesen bemenvén, a nagy király ereklyéinek részét magával vitte s gr. Báthory Endrének átadta, ki azt később őrizet s fenntartás végett az esztergomi egyháznak ajándékozta. **Podhraczký** id. mű II. 44. l.

¹⁾ E végzést közli **Keresztury** id. mű II. 219. s. köv. II. azt jegyez-
vén meg, hogy azt a Rakóczi-szerkeztette Approbata Constitutióban nem
lévén felvéve, Eder Józseftől kapta. Egyébkint v. ö. **Köváry** Erd. Tört.
III. 184. **Toldy** összegyűjt. munkái I. 9. 21. II.

²⁾ Tamaszt nyerte hagyomány az ugyanazon évi sz. Lúca napján
Szébenben megtartott országgyűlés végzéséből, melyben a levéltárnak őrzé-

tartja, hogy a végrehajtás kegyetlen vérengzéssé fajult. Midőn ugyanis a kanonokok virágvasárnapján (márt. 31.) ősi szokás szerint egyházi menetben vezették az ájtatos népet s a vár felső kapujához érkezének, fegyveres őrk állották utjokat, felhíván őket, akarnak-e az új tanokhoz szegődni s a nőtlenségről lemondván, megházasodni? A kanonokok megtagadták, mi tőlök kívántatott, mire a poroszlók, talán a hatalomviselők titkos utasításából, talán a nyilvánulásaiban mértéket tartani képtelen egyoldalú vallási gyűlölködésből, kardélre hányták a boldogtalánokat s holttesteiket a vár árkába vetették. A vészből egyedül Rhédey Ferenc nagyprépost menekült, ki bár előbb kitűrésre buzdítá társait, a válság percében különvált tőlök s odahagyta vallását.³⁾

A boszú művét az egyházi vagyon világiasítása követte. Prépostságunk javai elzálogolva vagy adományozva, elidegenítettek. Több helység János Zsigmond bőkezűségéből a Csáky-család birtokába került.⁴⁾ Ekkor pusztult-e el a hegyfoki monostor, vagy kilencvennégy évvel utóbb, midőn Várad megszünt Erdélyhez, megszűnt a magyar koronához tartozni, biztos

szerű rendeltetett, hogy Kanizsay János és Foris-Pap mellé még egy „jám-bor, tudós és tökéletes ember a megye notáriusával egyetemben“ nevez-tessék „a váradi káptalan helyébe, minthogy azok megrontattak az előbálványozásoknak okáért.“ De egyenes említést tesz róla Gauben Frigyes „Histor. Helden-Lexikon.“ 1620. nyomtatott munka 355. lapján. Koritsnyák Jakab jászóvári kanonok és a nagyvárad-hegyfoki prépostság tudós kormányzója, mint hátrahagyott kéziratok között olvashatni, állítja, hogy a kérdésben forgó vész valóságos megtörténtét a nagyvárad püspökség és káptalan, egy Oedenffly Zsuzsanna ellen folytatott perben minden kétségen kívül helyezte, s hivatkozik a kir. táblának 1734. jan. 13. kelt végzésére. Szerinte ugyanez tűnnék ki az Inczedy-féle perben hozott táblai ítéletből is, melynek a jászói prépostság által Asszonyvására iránt Frater Istvánnal folytatott per actái között kellene előfordulnia.

³⁾ Rhédey később katonai pályára lépett, s mint Bethlen Gábor kedvelt ezredese nyolcvan éves korában 1621. Kassán halt el. Hamvai Sz.-Jobbon nyugsznan, melyet érdemei jutalmául 1607. Rákóczy Zsigmond fejedelemtől kapott. Viselt dolgait írásba is foglalta.

⁴⁾ Danielik id. mű 333. l.

adatok hiányában ki tudná megmondani? Az egyház, a műszerető IV. Béla korának egyik becses alkotása, bár elhagyatva, a XVIII. század elején még állott. Utóbb elporlott az is, és ma egy rom, egy törött oszloptő sem hirdeti emlékét! . . .

Végre a mondott év sz. Luca napján tartott szebeni országgyűlésen a hiteles-helyek ügyét vették tanácskozás alá, minek folytán a váradi káptalan, mint hiteles-hely csak annyiban maradt fenn, mennyiben „Conservatorium et requisitorium litterarium“-má alakíttatván, újonnan szabályoztatott. Ellenben a váradi-hegyfoki prépostság hiteles-helyi joga végkép megszűnt, s innen túl országos és külön házi levéltára nyom nélkül tűnnek el szemünk elől. Ha a hiteles-hely megszűntetése idején Erdélybe nem vitettek, miről a történet nem emlékezik, a szebeni végzések szerint, 1660-ig minden esetre Váradon, a várban kelle őriztetniök; s valóban a szerződés,¹⁾ mely negyvennégy napig hősi elszántsággal vívott védelem után, aug. 17-én a tiszántúli Magyarország eme véd-bástyáját is a török kezébe juttatá, határozottan kiköti, hogy az írott okmányok s a biblia azon példányai, melyeket szenci Kertész Ábrahám Hollandból hozott sajtón nyomtatni kezdett, illetetlenül az erdélyiek birtokában maradjanak. Olvassuk, miszerint a háromszáz főre olvadt őrség a városból kivonulván, Debrecen, majd Kolozsvár felé vette útját, hogy része a pusztán álló Uj-Tordán, része Dézsen foglaljon telephelyet. Meglehet, hogy az írományokat és könyveket már ez alkalommal magukkal vitték; mert említés fordul elő arról is, hogy a szerdár, Ali pasa szekereket volt köteles számukra kirendelni, — az okiratokat tehát nejeik- s gyermekeikkel ezeken tova szállíthatták. Nyomuk azonban sem Debrecenben, sem Kolozsvárott nem találtatott eddig. A Barcsay Ákos és Kemény János fejedelmek alatt keletkezett zavarokban aligha törődtek velök, ha Kolozsvárra csakugyan megérkeztek. Elvesztőket méltán fájlalhatja a hazai történetírás, de fájlalhatja különösen a prémontréi rend, melynek történetére bő világot hinthetnének. . . .

¹⁾ Lásd **Palugyay**, Magyarország leírása II. 302.

Így folytak le az utolsó évek, szomorú bizonyítékául annak, hogy úgy egyesek, mint nemzetek történetében, leggyászosabbak azon napok, midőn egy-egy diadalmas politikai vagy vallási felekezeti, gúnyt űzve a véleményszabadságból, melyet magának követel, de másoktól örömet megvon, szabadon, büntetés félelmé nélkül űzheti a boszuállás művét.

A leirt katastropha hosszú időre kioltá prépostságunk életvilágát. Egyedül címe maradt fenn, melyet II. Mátyás korától érdemesebb egyháziaknak adományoztak királyaink. Neveik-összekötő láncszemek a múlt és jövő között — hadd álljanak e lapokon emlékül:

1618-ban Tolnay István, egri kanonok jön elő mint nagyváradi-hegyfoki prépost. ¹⁾

1628-ban Dobay Zsigmond, egri kanonok. ²⁾

1632-ben Lázár István, esztergomi kanonok. ³⁾

1638-ban Pálfalvai János, esztergomi kanonok. Jelen volt a Lósy Imre esztergomi érsek által Nagy-Szombatban tartott tartományi zsinaton. ⁴⁾

1648-ban Lónyay Endre, esztergomi kanonok. Részt vett a Lippay György esztergomi érsek alatt ugyancsak Nagy-Szombatban ülésezett nemzeti zsinaton. ⁵⁾

Lónyayt — az év ismeretlen előttünk — Ondrej kovich Endre váltotta fel. ⁶⁾

1661-ben Biseau Frigyes, burgundi prémontréi rendi apát (Abbas Ecclesiarum Corneoli et Bellicampi Bisuntinae Dioecesis) nevével találkozunk. ⁷⁾ Ennek lemondása után

1679-ben Farkas István, nagyváradi kanonok s általános püspöki helynök. ⁸⁾

E címzetes prépostok sorát bezárja Berzeviczy Endre, szepesi kanonok (1703—1705.) ⁹⁾ Halála a visszaállított prémontréi rendnek adott helyet.

^{1) 2) 3)} Mallyo kézirat.

⁴⁾ Peterfi, Concilia II. 375.

⁵⁾ Ugyanez ugyanott 385. l.

⁶⁾ Mallyo kézirat.

⁷⁾ L. siriratát Hugónál Annales Ord. Praem. I. 552.

^{8) 9)} Mallyo kézirat.

V.

A XVII. század végtizedei korszakot alkotnak a harcok mezején. I. Leopold győzedelmes fegyverei tizenhat évi küzdelem után elvégre szétérték a félhold nyomasztó igáját, s a vértől ázott hazai földről eltűnt a terhes átok, mely másfél századnál tovább nehezedett reá. E szabadító harcok dicsősége nagy részben a német nemzetet illeti. Hű fia, egyháziak s világiak, fő- s közrendűek, hogy jóvá tegyék az ősök henye mulasztásait, lelkesedve hoztak pénzben, fegyverben segédelmet a megfogyott s már-már kimerült magyarnak, ki három század óta önfeláldozó, hősi kitűréssel állott őrt Európa nyugalma s a keresztény műveltség szent érdekei felett. E hűvek között méltó magasztalással említik Schöllingen Ferenc osztrák-perneci prémontréi apátot, ki buzgalmában az egyház s nemzetünk szebb jövője iránt, több mint 230,000 frttal járult a hosszú tartott háború költségeinek fedezéséhez. Ily nemes lelkesedés, ennyi önzetlen áldozatkészség elismerést, jutalmat kívánt a fejedelem részéről, s a jutalom — a magyarországi prémontréi kanonokrend visszaállítása volt. A rend évkönyveiben örökké emlékeztető királyi oklevél az 1697-ik év júniushó 19-én kelt. Meleg elismeréssel emeli ki abban Leopold a hazafi lelkű Schöllingen s a prémontréi rend érdemeit, s hivatkozással a jogtalanul elidegenített egyházi javakról intézkedő 1560-ki legfelsőbb rendeletre,¹⁾ úgy az 1567- és 1647-ki országgyűlések ide vonatkozó végzéseire,²⁾ a jászóvári és leleszi prépostságokat Schöllingen Ferencnek, illetőleg társulatának adományozza.³⁾ Röviddel utóbb Csorna, Horpács és Túrje kelnek ki százados hamvaikból, majd Leopold fia s utóda, a prémontréi rend iránt rokon hajlamú

¹⁾ Ferdinandi I. super inscriptis, oppositis seu impignoratis, donatis, et venditis, ac quovis modo per ipsum abalienatis bonis Ecclesiarum Regni Hung. Decretum A. D. 1560. editum, mely a hazai törvénytárban e király XX. törvénykönyve után áll.

²⁾ V. ő. 1567. 31. 1647. 101. t. c.

³⁾ Jászói házi levéltár V. lajstrom 128, köteg, 554. sz. — Hugó, Annal. Ord. II. ad Pernec.

I. József, folytatva mit atyja kezdett, 1705. Nagyvárad-Hegyfokot is új életre hívja s Pernechez csatolja.¹⁾ E szerint a találkozó két század határán, ha a Meyners Kázmér strahowi prémontréi kanonoknak s tábori lelkésznek adományozott János-hidát kiveszszük, valamennyi hazánkban maiglan létező prémontréi rendű prépostsága perneciek atyáskodása alatt egy kézben egyesült.

De az egyesülés napjai rövidek valának. E szerzemények Pernecnek sokba kerültek; kimeríték, sőt tetemes adósságokkal terhelék pénztárát, s a távol eső, jobbadán rendezetlen birtokokból befolyó jövedelmek még a rájuk fordított anyagi áldozatok évi kamatait sem pótolták. A dolgok ily aggasztó állásában az időközben elhunyt Ferenc apát fivére s utódja, Schöllingen Ambrus az osztrák-cseh rendkerület egyetemes gyűlése elé terjeszté az ügyet s késznek nyilatkozott magyarországi javadalmait méltányos váltságdíj mellett bármely rendi prépostságra átruházni. Célzata valósult. Több rendbeli tárgyalások s kísérletek után Kratochvill Károly morvaországi lukai apát 1710-ben magához váltotta Jászót és Leleszt 125,000, Nagyvárad-Hegyfokot pedig 50,000, — Vaneke Bernát gradcsi apát viszont Csornát s minden valószínűség szerint Türijét és Horpácsot is 59,600 forintért. E szerződés, melyet József király 1710. október 26-án hagyott jóvá, a következő juliushó 27-én lépett életbe, midőn a nevezett főpapok a kir. kamara által birtokaikba az előírt forma szerint beiktattattak.²⁾

Innen túl hetvenhárom éven át Lukától függött a várad-hegyfoki prépostság. Ügyeit a rendtársak bizalma által kijelölt teljhatalmú kormányzók (administrator) s ezek segédei igazgatták, kik a lukai konventnek maradtak tagjai, következőleg Váradon különálló rendházat nem képeztek. Prépostságunk első kormányzója a morva származású Helcher Felix (1711—1721) volt. Tudományosau képzett, erényekben s érdemekben gazdag férfin,

¹⁾ Jászói, házi lev. IV, lajstr. 95. köteg 131. sz. Annal. Ord. id. h.

²⁾ Ugyanott IV. lajstr. 95. köteg 133. 134. 136. sz. 102. köteg 319. sz. V. lajstr. 128. köteg 234. 235. sz.

ki tapintatos és eredményteljes működése által úgy a kortársak mint az utónemzedék osztatlan becsülését biztosítja magának. Felix az 1711. év közepe táján Váradra érkezvén, mert az ősi monostor már évtizedek óta romokban feküdt, Várad-Olasziban szerzett nádfeleles magánházában vette első lakását. Gondjait minden más előtt az elidékenített javak visszavételére fordította, s végezvén legalább részben nehéz feladatát, 1713. Kebell Mihály váradi nagyprépost által, gróf Löwenburg Frigyes tábornok s várparancsnok jelenlétében, a nép őszinte örömyilatkozatai között a már dőledező hegyfoki egyházba fényes-szertartással bevezettetett. Ezután buzgó tevékenységgel látott az oly erős küzdelmeken átment prépostság felemeléséhez, s a mult idők zivatarai között elpusztult Farnos benépesítésére új lakosokat szállított, több helytt majorsági épületeket emelt s a parlagon hevert földeket művelés alá fogta. A rend jogainak védelmében mindvégig lankadatlan erélyt tanusított. Asszonyvásárát, Nyúzó Mihálytól, imént még II. Rákóczi Ferenc kapitányától visszafoglalta, a püspöki uradalom tisztjeit, kik a hegyfok területén jogellenesen szőlőtizedet szedni, sőt egy darab szőlőt elfoglalni megkísérlének, karhatalommal letiltotta, s hogy minden további viszálynak elejét vegye, a prépostság földbirtokainak határait felmérte. Az ő emlékéhez fűződik még ama hathatós gyógyerejű meleg forrás felfedezése is, mely Pece-Szent-Márton határában, egy kies erdő szélén találtatik, s melyet róla maiglan Felix-fürdőnek nevez a hálás ivadék.¹⁾ Felix, miután tiz éven át ilyenén sikerrel intézte a prépostság kormányát, 1721-ben apátja által Jászóvárra küldetett, hogy segedelmére legyen. Tesch Antal prépostnak a birtokviszonyok rendezése körül. Itteni működése azonban nem tartott sokáig; mert 1726-ban III. Károly által a sz. Hubert nevét viselő — szintén prémontréi jogú — grabai prépostság címével s javaival adományoztatván,²⁾ Nagy-Váradra tevé lakását, hol rendje javát

¹⁾ L. szakavatott leírását Török József „A két magyar haza első rangú gyógyvizei,” s Grósz Albert „A nagyváradai fürdők“ c. jeles munkákban.

²⁾ Fuchshoffer-Czinár, Monaster. II. 18.

célzó munkássága közepette 1736. febr. 9. ötvenkilenc éves korában váratlanul lepte meg a halál. Porai a kapucinus atyák sírboltjában nyugsznak. Nevét ma is, annyi év után, áldással szívében s ajakán említi a bihari nép.

Időközben több kedvezményben részesült a várad-hegyfoki prépostság. A Prémontrében székelő főapát „a magyar rendkerület főhelytartója“ (vicarius generalis) szép címével tisztelte meg prépostjait¹⁾ az 1715-ki pozsonyi országgyűlés pedig a főrendek táblájánál szék- és szavazatjoggal ruházta fel őket²⁾. Walner Vince lukai apát volt első, ki mint nagyváradi-hegyfoki prépost, országnagyjaink fényes koszorújába fölvétetett. Ezen díszes előjog a jelen század kezdetén, midőn I. Ferenc királyunk kegye Nagyváradi-Hegyfokot is Jászóhoz csatolta, említett címen a jászóvári prépostra szállott.

Felix hivatal-utódjai Draesner Mihály (1721—1727.) Gräff Vazul (1727—1728.) s Klein János (1728—1738.), az ő szellemében s felügyelete mellett, közmegelégedésre vezették a prépostság ügyeit, mit egyebek közt azon körülmény is tanúsít, hogy gróf Csáky Imre, előbb nagyváradi püspök, majd mint bibornok és kalocsai érsek a várad-i püspökség kormányzója a prémontréieknek lakhely s evvel egybekapcsolandó templom építésére Várad-Olasziban nagy kiterjedésű belsőseget adományozott, feltétellel szabván, hogy a megyés

¹⁾ Kaprinay, Hung. Dipl. II. 220.

²⁾ 75, t. c., „Ex quo sacer Ordo Canoniorum Regularium Praemonstratensium olim in hocce Regno gloriosissimus, et victoricibus Caesareo — Regiis armis e faucibus Turcarum erepto, florentissimus, postliminii jure, novellas plantationes, in eximium Regni et sui Ordinis incrementum denuo radicare coepisset; hinc Venerabili Vincentii Walner, moderno Abbati Lucensi et Praeposito S. Stephani de Promontorio Varadinensi, qua per dictum Regnum Hungariae Perpetuo sui Ordinis Vicario Generali actualiter possessionato, eiusdemque legitimis in Officio Generalis Vicarii, et simul dictae Praepositurae successoribus, inter DD. Praelatos, Barones et Magnates, sessio cum voto indulta est.“

püspökért havonként egy-egy szentmisét mondjanak, s ezen felül a lakosság érdekében gyógyszerházat létesítsenek. ¹⁾ A gyógyszerház az orvosi tudományokban jártas Klein által nem kevesebb költséges — mint szakértelemmel felszereltetvén, már 1737. átadott a közhasználatnak. Ez időből még arról értesülünk, hogy a Pecé-vízén malom építtetett s a váradoszói lakház is csaknem egészen elkészült.

Klein 1738. a folytonos betegeskedés által megtört Gold-egg Miksa jászóvári prépost mellé segédül (coadiutor) választatván, távozása után a prépostság viszonyainak kedvező fejlődését egy időre megakasztá Roszwaldi gróf H o d i t z V i n c e (1738—1746.) hittudor s grabai prépost kormányja, ki tekintet nélkül a csak imént fellelékzett prépostság sokfélekép igénybevett, nem épen dús jövedelemforrásaira, költséges s részben szükségtelen építkezéseket tett, majd a jövedelmező hegyfoki szőlők művelését minden helyes indok nélkül elhanyagolván, Asszonyvására közelében Csendova nevezetű magándombon kezde szőlőültetést; végül a Walner Wincét 1737. felváltott N o l b e k A n t a l lukai apát haláláról értesülvén, a prépostság birtokait részint gazdatisztjeinek, részint másoknak csekély árért — így a Sarkad-Keresztur melletti három egész pusztát huszonöt forintért, — bérbe adta, maga pedig, minthogy a váradi lakást meguntta, Bécsbe, utóbb családja törzshelyére, a sziléziai Roszwaldba költözött, s a prépostságról legfőlebb akkor emlékezett meg, ha új pénzösszegre volt szüksége. Helyetteseinek, az új prépost Mayr Hermenegild által Váradra rendelt H o r v á t h Á d á m n a k (1746—1760.) s F á y R á f a e l n e k (1760—1766.) csak nagy bajjal s tetemes anyagi áldozatokkal sikerült a prépostságot újból a jólét azon fokára emelni, honnan Hoditz visszaszervezési eljárása folytán alásüllyedt.

Mayr Hermenegildnek 1763-ban szélhűdés következtében történt halála után a főapáti széket L a m b e k G e r g e l y, belső titkos tanácsos s rendjének a cseh királyság területén általános helynöke foglalta el, ki 1766-ban a magyar rendkerü-

¹⁾ Keresztúry Comp. Descr. Ep. Várad. II. 119.

letet meglátogatván, prépostságainak szellemi s anyagi emelése végett egynél több üdvös intézkedést tett, azonfelül Nagyvárad-Hegyfoknak a korán elhunyt Fáy Ráfael helyett E h e n g e r L a j o s hittudor és znejmi esperes-plébánosban új kormányzót adott. Ehenger hat évi (1767—1773.) igazgatása alatt folytonos gyengélkedése dacára egész szenvedélylyel kezelé a gazdaszatot; a szentmártoni pusztán nagy gyümölcsös kertet létesített, ugyanott a majorsági épületeken többszerű javításokat eszközölt, a Felix-fürdőt alapjából újjá alakíttatta s a főlebb említett puszták évi haszonbérét négyszáz forintra emelte.

De bármily atyai gondnal jártak is el a lukai apátok magyar prépostságaik kormányzatában, még sem vehették elejét, hogy idők folytán meg ne lazuljon az egység köteléke. Főtényező volt ebben Jászónak örök emlékbén maradt prépostja, S a u b e r e r A n d r á s, ki, bár lukai eredetű, mihelyt főpapi székén helyet fogott, már is mindent elkövetett, hogy leróván a prépostságát terhelő váltságdíjat, meneküljön a külföldi gyámság alól, s először Jászón, aztán a többi hazai házakban rendje számára az ősi önállóságot visszaküzdje: ami nem minden nehézség és neheztelések nélkül, de végre (1769.) egyelőre Jászót illetőleg mégis megtörtént. Ez eseményt nagy elégtétellel fogadta a hazai közönség, s Abauj-mégye, mely a függetlenítési küzdelemben kezdettől fogva tevékeny szerepet játszott, 1770. Jászón tartott közgyűléséből Zemplén- s Biharmegyék közönségeivel azon felhívás mellett közölte azt, hogy most, miután Jászó felszabadult, Lelesz és Nagyvárad-Hegyfok függetlenítése érdemében is tennék meg legfelsőbb helyen a szükséges lépéseket. Mindkét megye szíves készséggel ajánlotta fel erélyes közreműködését, s Bihar Ehenger Lajost miheztartás végett főjegyzője, Ferdényi Ferenc által értesíté határozatáról. De minden, ez ügyben kifejtett igyekezet sikertelen maradt, s az eredmény, mit a kormányhoz tett felterjesztések eszközöltek, mindössze abból állott, miszerint Mária Terézia a m. kir. helytartótanács útján 1772. juniushó 1-én elrendelni jónak látta, hogy a-prémontréiek Várad-Olaszit, mint püspöki székes és különben is kevésbbé alkalmas helyet odahagyván, számukra a lukai apát a szentmártoni pusztán sza-

bályszerű konventet és egyházat emeljen, s az építkezést a következő év tavaszán időhalasztás nélkül megkezdje, mert ellenkező esetben el volna tőkélve a prépostság javait zár alá helyezni. ¹⁾ Ehhez képest az 1771. áprilhó 19. Lukába visszahívott Ehenger utódja, a közkedveltségű s kiváló tulajdonai miatt az egykorú Katonától ²⁾ dicsérettel említett Szenczy István, rendfőnöke által a legfelsőbb rendelet végrehajtására utasított. A fáradhatlan férfiú 1774. áprilhó 18-án élénk buzgósággal fogott hozzá a prépostsági lakhely s egyház építéséhez. A díszesen épült rendház néhány év múlva tető alá került s maiglan fennáll; de a szentegyháznak, melynek alapkövét 1774-ki május 12-én Edlingen Theophil leleszi prépost fényes egyházi szertartás közt tette le, csupán külfalai huzathattak fel, folytatása részint Szenezynnek 1787. történt hirtelen halála, részint pedig a rend eltöröltetése miatt félbeszakadt. — Nem csekély fénybe helyezi Szenczynk erkölcsi érdemét az is, hogy számos gondjai között a valódi gyakorlati papi életről, a lelkipásztorkodásról sem feledkezett meg, s míg egy részről meggyőző hitszónoklatai s oktatásai által többeket térített a kath. hitre, más részről rendje számára Asszonyvásárán s a magyar és sváb jobbágyok letelepítése által benépesített P.-Sz.-Mártonban lelkészségeket alapított s egyelőre mindkét hitközség számára kápolnát szereltetett föl. Asszonyvásárának Gampe Gothard, P.-Sz.-Mártonnak pedig Klokker Imre volt első lelkése.

E közben, 1781. jan. 19. Lambek Gergely főapát jobblétre költözött. Az új apát s nagyvárad-hegyfoki prépost választására Szenczy is fölrándult Lukába. A három jelölt közül meg-

¹⁾ L. eredeti szövegét Religio, 1855. II. 75. sz.

²⁾ „Hoc nunc — t. i. monasterium Praepositurae ad Magno-Varadinum — Abbati Lucensi subiectum administrat Eximius D. Stephanus Szenczy, candidi huius ordinis canonicus, a morum svavitate, liberalitate, hospitalitate cuius effectum expertus ipse fuit, celeberrimus, qui brevi suis curis indefessis efficit, ut aedificio novo, iam in altum educto, plures socios accipiat, sacraque haec familia rursus ad Varadinum, etsi non in eodem promontorio reflouescat“ Hist. Crit. III. 452. — Szenczy szül. Jászón 1741. szept. 4.

ujított szavazás után negyvenkilenc sorssal Todl Dániel leleszi prépost választatott meg, kinek rövid jellemrajzát a Szenczy által írt, s rendtársa, Klokker által kiegészített „Ephemerides Praepositurae S. Stephani Protomartyris de Promontorio Varadiensi. 1705—1795.” című kézirat e szavakkal adja: „vir inter Lucenses meritis conspicuus, rerum agendarum sagacitate domi, forisque clarus, morum svavitatem, singularique comitatem reliquos antecellens.” De az új apát csak rövid ideig vitte rendje kormányát. A lukai kanonia több más morva monostorral együtt már 1784. júl. 28-án feloszlatott, mire Todl Dániel, mint nyugdíjas egyházi magánzó Kremsbe vonult, a többi rendtagok pedig a köznevelés s lekipásztorkodás terén nyertek alkalmazást.

Három év múlva prépostságunk is sorsának egy újabb válpontjához ért. II. József császár, miután Jászót, Csornát, Türrjét, Jánoshidát és Leleszt már korábban megszüntetvé, 1787. dec. 1. a nagyváradi-hegyfoki prépostságot is eltörölte.¹⁾ Javai — P.-Sz.-Márton, Betfia, Almamező, Harangmező, Farnos, Asszonyvására, Prépost-Eösi, Nagy- és Kis-Győr, Keresztszeg s Ábrány, — Dányi János címzetes kanonok által összeíratván, a vallási alaphoz csatoltattak Klokker Imre és Gampe Gothard lelkeszi állomásukon megerősítették ugyan, de fehér talárjokat feketével kelle felváltaniok. Gampe röviddel utóbb nyugdíjat eszközölvén ki magának, szülőföldjére, Meczenséfre költözött. 1788-ban s a következő évben az oroszok szövetségében vitt török harcok idején a prépostsági lakba beteg katonák szállásoltattak; maga Klokker is kápolnájából kiűzetett, s egy ideig a plebániái épületben kényszerüle végezni az istentiszteletet, míg ismételt kérelmei folytán a házi kápolnába újra visszatérhetett.

Ez volt a helyzet, midőn II. József császár munka, gond aggodalom és hosszas testi szenvedések által megtörve, 1790.

¹⁾ E tényről Klokker így ír: „Tandem 1-a Decembris in hyeme et Sabbato fuga nostra accidit, non aliter ac Mater Machabaeorum filiorum suorum prius exitium cernens; — Jaszovia, Csorna, Türrje, Jánoshida Lelesz prius pereuntibus ultimo horum omnium Mater Praepositura de Promontorio Varadinensi Majestatis fulmine tacta perit.”

februárhó 20-án sírba szállott, s a magyar királyság autonom állását veszélyeztetett önkényes ujitások miatt rendkívüli erővel nyilatkozott nemzeti ellenhatás, úgy utódjának, II. Leopoldnak igazságérzete, méltányossága s higgadtsága remélni engedék, hogy a kath. egyházon ejtett sérelmek jóvátételni, jelesen a tanítás és lelkipásztorkodás terén üdvös tevékenységet kifejtett szerzetes rendek ősi jogaikba visszahelyeztetni fognak. E remény buzdító hatása alatt nyújtá be mártius 20-án Klokker Imre Biharmegye közgyűléséhez folyamodványát, melyben a prémontréi rend visszaállítását kérelmezte.¹⁾ Hasonlót tön ugyanakkor a nagyváradi pálosok perjele is. Kérelmök élénk viszhangra talált. Mindkét rend helyreállítatott, a magyar királyi helytartótanács az elszedett javak visszaadására felszólítatott, ellenkező esetben, mint mondák, a megyei hatóság öntekintélye súlyával kézbesítendi azokat. Klokker hívei s ismerősei örömére két nappal utóbb felölté szerzete ruháját. De a fejedelem közbejötté nélkül történt intézkedés sikere nem lehete tartós. II. Leopold ápril 7-én kelt leiratában felhívta a megyét, vonná vissza minapi határozatát s hogy a háborgó kedélyeket megnyugtassa, ígéretet tön, miszerint a törvényesen befogadott szerzetes rendeket helyreállítani országatyai gondjai közé számítja. A csak két évig uralkodott fejedelem ígéretét fia s utódja, a kath. egyház iránt méltányos érzületű I. Ferenc váltotta be, ki, mihélyest a második francia háború veszélyeiből kibontakozott, egy részről engedve az eltörölt szerzetes rendek igazainak védelmében ritka lelkesedéssel felszólalt vármegyék kérelmeinek,²⁾ más részről, hogy hű kezekben tudja a nemzet jövő reményét, a magyar ifjúságot, 1802 mártius 12-én kelt

¹⁾ L. a töröl szakadt magyarsággal írt folyamodványt: Religio 1855. évf. II. 75. sz.

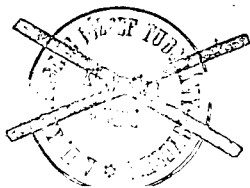
²⁾ L. Pozsony, Komárom, Győr, Mosony, Hont, Szabolcs, Békés, Varasd, Veszprém, Nyitra, Trencsén, Nógrád, Barts, Vas, Ung és Abaujvármegyék ez érdemben hozott határozatait s felsőbb helyre felterjesztett feliratait „Collectio Repraesentationum et Protocollorum I. I. Statuum et Ord. Regni Hungariae, occasione altissimi decreti de die 28-a jan. 1790. e Generalibus Congregationibus Responsi instar submissorum“ című gyűjteményes munkában.

legfelsőbb elhatározásával a bencéket, cistercieket s a prémontréieket visszaálította, mely alkalommal a nagyváradi hegyfoki prépostságot a leleszivel együtt a ker. sz. János tiszteletére emelt jászóvári anyaegyházhoz csatolta. — Klokker ekkor már nem volt életben. Mielőtt forróan ápolt vágyának teljesülését láthatta volna, remény és habozás között, különben mint legbuzgóbb lelkipásztor 1795-ben jobblétre költözött.

Az ekként egyesített hármasság első főpapját Zázio Endre hit- s bölcsészettudorban s a m. kir. tudományegyetemen az öszösvetségi szentirati tanulmányok és keleti nyelvek hírneves tanárában tisztelte, ki a hegyfoki prépostság javait 1802. május 30-án Klobusiczky Antal kir. tanácsos s a várad-kerület egyházjavadalmak igazgatójának kezeiből átvevén, 1816. november 30-ig vitte rendje kormányát. Őt követik a mondott címben szakadatlan egymásutánnal: Bernáth Miksa (1817—1829), Richter Alajos, hittudor, kir. tanácsos s a kassai tankerület tanulmányi főigazgatója (1830—1854), Répássy József (1854—1867). 1867. októberhó 20-ka, vagyis a legkegyelmesebb kinevezés napjától jelen időig: Kacsvinszky Viktor.

Végezetül igénytelen vázlatunk kiegészítésére még felsoroljuk azon érdemes rendtagok neveit, kik a restauratio kora óta, időről-időre a várad-hegyfoki prépostság javait nem kevesebb ildom s buzgalom, mint eredménynyel kezelték. Sorukat megnyitja: Gedeon Ludolf (1802—1806), a rend eltöröltetése előtt a jászói vasgyár s bánya felügyelője. — Fejér Gábor (1807-1816), egyszersmind a nagyváradi kir. nemesi finővelde igazgatója. — Koritsnyák Jakab (1816--1839), ki a Szenczy által emelt templom falait lerontatván, helyébe kisebbszerű ugyan, de műizléssel készült plebániai egyházat állított, melyet 1838. b. e. Lajcsák Ferenc nagyváradi lat. szertartású püspök szentelt föl Isten dicsőítésére s a hivek lelki üdvére. — Ormos Zsigmond (1839—1843), korábban leleszi jószágkormányzó. Ennek halála után újból Koritsnyák Jakab, most már az egyesült prépostságok összes javainak s jogügyeinek főigazgatója, vevé át ideiglenesen Nagyváradi-Hegyfok kormányát, segédül Beness Ludolf ren-

deltetvén melléje. Koritsnyák tetteiben gazdag életét 1846. júl. 9. P.-Sz.-Mártonban végezte be. Ha e sokoldalulag képzett férfi nagy tehetségeit s lankadatlan szorgalmát a rend ügyeire vonatkozó pöriratok helyett tudományos művek írására fordítja, irodalmunknak valódi díszére válhatik vala; egyébiránt hátrahagyott kéziratai s halmazjegyzetei így is érdekesnél érdekesebb adatokat tartalmaznak a történelmi buvárlatok kedvelőire nézve Kéziratai közül kiváló figyelmet érdemel: „Series Chronologica Regum Hungariae, Principum Transylvaniae, Episcoporum Magno-Varadiensium, nec non Praepositorum Proto-Martyris S. Stephani de Promontorio Varadiensis,” melyet 1820-ban szerkesztett össze, midőn a prépostság peres ügyei érdekében a várad-hegyfoki házi s országos levéltárt Magyar- s Erdélyhonban, de sőt Morva- s Csehországban is nyomozván, alkalmat talált az oklevelekkel megismerkedni. Másik jelentékenyebb kézirata: „De Familia Varkots, aliquo tempore in Hungaria florente,” és „Connotationes de Familia Varkots,” mindkettő a jászói házi levéltárban. — Szidor Antal (1846—1847.) bölcsészettudor, egyszersmind a nagyvárad-i társház főnöke s a főgymnasium igazgatója, ki a közoktatás terén töltött, majdnem félszázadot meghaladó, nagy hatású működés után az uralkodó által kettős kitüntetéssel feldiszítve, mint rendünknek tisztelet- s szeretettől körülvett idősbje, jól megérdemelt nyugalomban Jászón tölti napjait. A jószágigazgatásban segédje volt Takó György. — Bányay Mihály (1847—1850.) a kassai kir. akadémia egykori buzgó s erélyes igazgatója, ki a tanítás és nevelés körében szerzett érdemeinek elismerésül nagyobb aranyláncról függő érdempénzzel jutalmaztatott. Az 1848/9. függetlenségi harc beálltával a prépostsági lak a nagyvárad-i társházzal együtt harci célokra engedtetvén át, Bányay Szöllősről kormányozta a prépostságot, honnan segédjével, Soltész Gilberttel csak a vészes emlékezetű világosi katastropha után tért vissza P.-Sz.-Mártonba; de tiszteről röviddel utóbb leköszönvén, utódja lett berzevicei Berzeviczy Lipót, a feloszlott nagyvárad-i kir. nemesi finővelde igazgatója, ki a prépostságot négy egész éven át (1850—1854.) lelkiismeretes hűséggel s a jövedelemforrások jelentékeny gyarapításával kezelte. Törődött

kora miatt nyugalomba helyeztetvén, 1855—1860-ig Vavró Mihály, volt váradi tanár intézte Nagyvárad-Hegyfok ügyeit, kit 1860-ban a jelenlegi jószágkormányzó, bikszádi Kocsiss Ádám, jászóvári hittanár s több becses hittudományi és egyháztörténelmi értekezés szerzője váltott fel.

NÁTAFALUSSY KORNÉL.

